

ДРАМСКА БАШТИНА

Култ
насл
Срби

Драгомир Брзак
Милош Цветић

ТРИ СВЕТЛА ДАНА

МУЗЕЈ ПОЗОРИШНЕ УМЕТНОСТИ СРБИЈЕ

МУЗЕЈ ПОЗОРИШНЕ УМЕТНОСТИ СРБИЈЕ

Библиотека
ДРАМСКА БАШТИНА

Коло 14, књига 1

ISBN 978-86-80629-71-1

Издавач
Музеј позоришне уметности Србије
Институција од националног значаја
11000 Београд, Господар Јевремова 19

Главни и одговорни уредник
Момчило Ковачевић, директор

Уредник едиције
Олџа Марковић

Приредио
Александар Пејчић

Лектура и коректура
Олџа Марковић

Припрема за штампу
Свејџозар Сџанкић

Штампа: Службени гласник, Београд

Тираж: 300 примерака

Штампање завршено: септембра 2014.

ТРИ СВЕТЛА ДАНА

Из рата за ослобођење и независност

Алегорија у једном делу
са певањем и сликама

Написали Брзак и Цветић

приредио:
Александар Пејчић

Београд 2014.

Драгомир Брзак

Ој, сеје мило!
Помогао ми да дошлемо,
Душу јунака, Србина, брата,
Са левом нагом и милошћом
И мила будућност српима;
Тер знајте сеје.

Ој душо овог јунака брата,
Даште му снаге душа,
Моје теби баше јунака српско,
По овом свету гледај какав!
Ој, своме деду Милетићу, који се савлада
са свеном с даше снаге!

Успели смо се мало на српани,
Оставили камен чу брзу душу,
Па тек се још чује мени,
И овде ћемо још грађанин сину,
С осмислом чиним, с осмислом јунаком,
Прорети соцу слободе српске,
Прорети још јунака,
Свештеник какав ослобођена.
Послом души из човека дади,
Да може мирно у гробу својој,
Сунце слободе гроб нећу му греје.
Успели смо се, сеје!....

Ој, мило се обавља на лево! Ширине!
Милић

Крвава ситно, радни Таворе,
Својиме гонили неспешног дана,
Свештеник баше, јунак милошћом
Да си јунак!....

Тоша Јовановић, Марко Суботић, Базаџан, Брзак и Јокса Јоксић

САДРЖАЈ

О издању Брзакових драма	8
Уводне напомене	9
<i>Три свейла дана</i>	12
Драгомир Брзак – живот и рад	40
Књижевни рад	49
Позориште и критика	55
Драмски свет Драгомира Брзака	58
Критичке напомене	78
Опште напомене	78
Правопис	82
Посебне напомене	85
Извори текстова	86
Попис илустрација	88
Речник	89
Литература	90

О ИЗДАЊУ БРЗАКОВИХ ДРАМА

Пред читаоцима је критичко издање драма Драгомира Брзака које до сад нису штампане. Једино је комедија *Мика њрактѝиканѝ* објављена у периодичном издању Трговачке штампарије у едицији *Библиоѝеке за ѓрош* 1884. Међутим, сачувана је само прва и четврта свеска.

С обзиром на уређивачки концепт едиције *Драмска башѝина*, у издање није укључена Брзакова и Веселиновићева комедија *Ђидо*, као ни *Ивкова слава* коју је драматизовао са Стеваном Сремцем. У прошлом колу *Драмске башѝине* Станиша Војновић приредио је текст *Ивкове славе*, док је комедија *Ђидо* након 1908. године (Српска књижевна задруга) имала више различитих издања.

Драме су распоређене у пет књига по устаљеном уређивачком концепту *Драмске башѝине* и разврстане према времену настанка.

Као основни текст за приређивање узети су сачувани рукописи похрањени у Архиву Народног позоришта и у фонду Рукописног одељења Матице српске.

Нажалост, нису сачувани ни плакати, изузев представе *Мика њрактѝиканѝ*.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Међу сачуваним рукописима Драгомира Брзака нема других редакција (више извора текста). С обзиром на мање текстолошке захвате, ради се о варијантама, а не редакцијама како их класификује текстологија. У варијанте не улазе ортографске разлике (граматичке, лексичке особености) осим уколико значајније не утичу на смисао. Такође не улазе, додуше ретке, грешке у писању кад је након прецртане речи, слова, дописан правилан облик. Већи број интервенција у комедијама *Мило за драго* и *Олуја* граничи се с редакцијом текста, нарочито у погледу прецртавања, тзв. штриховања редитеља и аутора. Међутим, те интервенције усмерене су превасходно на сажимање радње и битније не утичу на смисао и тумачење, али могу бити корисне за испитивање генезе дела о чему ће бити речи у студији о Брзаковим драмама. Варијанте су обележене бројем код промењене речи, синтагме, реченице или изостављене реченице и пописане у фуснотама ради прегледности, лакшег, бржег увида у захвате измена. При томе читалац може пажњу усмерити само на основни текст без упоређивања варијанти.

У речницима су забележене архаичне и мање познате речи, као и страни изрази и преводи с француског, немачког и латинског језика.

У преношењу различитих интервенција у аутографима коришћени су следећи текстолошки знаци:

[ ], угласта заграда за прецртана слова, речи, синтагме, реченице или стихове.

Кад је реч, синтагма или реченица замењена другим обликом, у фусноти је дат пређашњи облик у угластој загради без приређивачке напомене и без угласте заграде у основном тексту. Само је у посебним случајевима дат испред заграде минимални контекст.

Уколико је реч прецртана и није замењена другом или је дошло до преобликовања речи или реченице испред заграде стоји напомена *прецртано*, а у основном тексту налази се угласта заграда.

Уколико је већи део текста прецртан, а није утврђено да је реч о ауторској интервенцији, прецртан текст је задржан у основном и стављен у угласту заграду, а у фусноти је приређивачки коментар: *Штриховано*. То су случајеви с комедијама *Мило за драго* и *Мика њракићиканџи*. Уколико је доследно једна реч замењена другом, само се у фусноти наводи први случај уз приређивачев коментар: *Такође и у другим репликама*.

У случајевима кад је дошло до промене облика речи додавањем суфикса, у загради је само суфикс, нпр. јурну[ше]

< >, допуна приређивача, уметак приређивача у ауторов текст.

/ /, косим цртама, у овом случају, обележен је уметнут текст (ауторова интервенција).

[ ]. поништено прецртавање.

[xxx], овим се обележава прецртана непрочитана реч, синтагма или реченица.

Приређивачке напомене дате су курсивом. Овде се укључују и скраћенице/сигле за издање Трговачке штампарije (ТШ).

Текстолошки коментари (општи и посебни), извори текстова, речник, попис фотографија, факсимили рукописа и писмо Драгомира Брзака доносе се у апарату издања на крају. Такође уз сваку драму дати су посебни коментари, као и уводне напомене са текстолошким знацима.

ТРИ СВЕТЛА ДАНА

Из рата за ослобођење и независност
Алегорија у једном делу са певањем и сликама

Драгомир Брзак, Милош Цветић

ЛИЦА:

Вила
Илићев¹ дух
Више Вила

Догађа се на Јаворском разбојиштву.

Дан први: Полазак војске у рат 1877. године.

Дан други: Заузеће Ниша са сликом.
Јуришање на Ниш са Горице.

Дан трећи: Независност, са сликом: „Представници новије историје“, „Борци за независност“, „Кула“², „Благодети мира“

---

* Текстиолошка студија и најомене налазе се на крају.

¹ У рукопису Илић. Осавремењено, уј. Јован Илић.

² [„Недовршено уједињење“]

Помозите ми да утешимо, (20)

Душу јунака, Србина, брата,

Са леном надом и изгледима

И шта будућност спрема Србима;

Јер знајте, сеје,

У души овог јунака врлог, (25)

Оличене су хиљада душа,

[Што с њиме блуде тужно, очајно,

По овом стењу Јавор – камењу!].⁷

(Сїази дух Илићев, који се сїушиїа са сїена с десне сїїране. Вилама.)

Уклонимо се мало на страну, (30)

Остав'мо часом ту врлу душу,

Па ћете чути тугу њезину,

И онда ћете том храбром сину,

С песмицом тихом, с песмицом љупком,

Прорећи зору слободе српске, (35)

Прорећи са пуно уверења,

Скорашњи часак ослобођења.

С песмом души му покоја дати,

Да може мирно у гробу спати;

Сунце слободе гроб нек му греје, (40)

Склон'мо се, сеје! ....

(Виле се ѿвлаче на лево. Музика.)

Илић

Крвава слико, јадни Јаворе,

Спомене горки несретног дана,

⁷ Прецрїїано, ѿа ѿонишїїено ѿрецрїїавање. Доїисани на маргїни сїїихови, ѿа ѿрецрїїани. [Што исто тако немају мира / Док не дознају / Какви су плоди њиних жртава]

- Страшнога боја, љутог мејдана
Ала си тужан! ... (45)
- Како си весо, поностит био,
Кад си с гулама срца будио;
Када си венце слободи вио,
Када си пево славу, јунаке
Србије силне, слободне, јаке! (50)
- А данас?!
- Данас си пустош, дубока рака,
Дичних синова, дичних јунака! ...
- (Приђе гробовима.)*
- Спавајте мирно, соколи чили,
Кд прави јунаци крвцу сте лили, (55)
- По стб живота да сте имали,
На олтар слободе све би их дали,
Све жртвовали!
- Скупо сте своју продали главу;
Ал' не за благо и пусту славу, (60)
- Сујету ташту злобе, гордости,
Те јадне знаке светске слабости;
Већ ви сте пали за свету мисо:
Ослобођења, Уједињења! ...
- Спавајте, браћо! (65)
- Хтедoste руку пружити раји,
Тој тужној, јадној, презреној раји,
Мученој муком векова кобних
Бијеној кољем варвара злобних;
Хтедoste доћи у помоћ браћи; (70)
- Хтедoste пуни јунаштва, свести,
Са браће ланце тиранске стрести,
Вековне ланце грозних Турака,
И назадњаштва, глупости, мрака! ...
- Млого сте хтели ... нисте успели! ... (80)

Почивај мирно, поносни роде,
 Можда ће сијнут' сунце слободе,
 Кроз пару ваше крвце румене,
 Што небу лети с траве зелене!
 Можда! ... (85)

А када?! ...

(Сйази виле.)

Какве су оно слике на стени,
 Што се полаку примичу мени?
 Гле! На Јавору још живих људи!
 Зар моја душа што овуд' блуди, (90)
 Није сама?

Или су можда сестрице миле?
 Што траже браћу, јунаке чиле?

(Показује на гробове.)

Ево их овде, ту ... тамо ... свуда ...
 Где год је црне земљице груди! (95)
 Па место браће грлите стење
 Гробно камење!

Виле се њојављују.

Песма Вилџ.

Соло

Врла душо, стегни срце
 Тугу, уздисај;
 А у твоје 'ладном гробу (100)
 Мирно почивај!

Хор

Мисџ јунака пропала није,
 Још живи Србин, још живи Бог:

Да браћу своју отргне једном
Из ропског ланца тирана злог! (105)

Соло

Из гробова засијаће
Слобода и спас
А потомство ловориком
Увенчаће вас.

Хор

Почивај тихо, ој, света сенко, (110)
– Тавна је нојца, 'ладан је гроб! –
Ал' преко гроба путања води
Слободи, да Србин није роб!

Илић

Да дивна гласа, да дивне песме,
Што ми к'о мелем на душу пада, (115)
У нади крени, срце ми вара!
Да дивне песме препуне чара,
Што срце диже, што душу буди
Што ми и 'ладне надима груди! ...
Ко сте ви, сенке? Шта ћете овде (120)
На овом месту ужаса пуном?
На овом царству чемера, јада,
Где само пустош и смрт влада?
Ако сте сени, ходите мени?
Ако сте живи људски створови, (125)
Шта ћете овде где су гробови?...
Идите даље, остав'те мртве,
За мисо светлу те врле жртве,
Нек су на миру у 'ладном гробу! –
Ох, ко вас овде на гробље шаље, (130)
Идите даље! ...

Вила

Умир' се, сине.

Ово су твоје сестре Српкиње,

С крајева разних где Срби живе,

Дошле смо скупа на разбој 'амо, (135)

Да твојој души утехе дамо;

У мени гледај мајку Србију,

Коју ти жарко, искрено љубиш.

Послушај, сине,

Опет ће српству сунце да сијне;

(140)

Куцнуће часак суђена дана;

Освете свете косовских рана;

Свануће зора слободе, славе,

Робље очајно дићи ће главе;

Испуниће се давнашња жеља, (145)

Настаће време песме, весеља,

Кад сване данак српске радости,

Ослобођења ... независности! ...

Илић

Доста, ох, доста! Престани једном,

Не мучи душу Србину бедном! (150)

Не дирај онде где боли јако,

Не титрај с' оним што љубљах жарко,

Не светли нојцу с лажљивим сјајом,

Не варај пакџ са дивним рајом!

Мани се варке, маште се мани, (155)

Доста ... престани!

Вила

Праштам ти, сине, што тако збориш,

Јер видим из тебе туга да збори:

Минуо мејдан срце ти мори:

Душа ти жаром љубави гори; (160)
Мислећи на срећу отаџбине;

Праштам ти, сине!

Али ће скоро тај часак доћи,
Кад ћу ти делом покасти моћи,
Да није Србин клонуо духом, (160)
Већ да се опет са чврстом руком,
Латио ножа и цевердара,
Да себи бољу будућност ствара⁸,

(Вилама.)

Потец'те брзо, миле сестрице,
Пред синке наше, пред децу нашу, (165)
Која се сад баш у бојак крећу
И на се светло оружје мећу
Потец'те брзо!

Са песмом децу поздрав'те своју,
Нека су сретни у љуту боју; (170)
Нека су дични, јаки, поносни,
Нек су јунаци, ведри, радосни,
Па нек сатаре душмана љута,
Све им пожел'те за сретна пута! ...

(Виле одлазе лево. Музика)

А сада, сине, слушај ме добро, (175)
Ја ћу ти важне прорећи ствари,
Не сумњај у њих, у њихну снагу,
Оне су зреле, већ су на прагу;

Још само мало, па ће букнути,
Душман ће од чуда назад стукнути, (180)
А свет ће о нама друкче мислити,
Друкче судити ...

---

⁸ [Да бије свога душмана стара]

Од прошлог рата па све до сада,
 Нисмо седели скрштених руку,
 Већ смо искуство, скупу науку (185)
 – Плаћену крвљу наших синова –
 – Плаћену муком тужних робова –
 Употребили, па се спремили ...
 Ја ћу т' прорећи боје, мејдане,
 Победи славне и светле дане, (190)
 Што се рађају српском народу
 Носећи златну, дивну слободу! ...

Илић

Опрости, мајко, сумњам једнако,
 Не у истину, већ у могућност,
 Тих твојих речи и лепих снова, (195)
 Те пуне маште и мртвих слова. –
 Шта беше узрок те прошлог рата
 Ни у колико нисмо успели,
 За чим смо дуго ... дуго жудели?
 – Браћа се наша поштено бише – (200)
 – И крвцу своју потоком лише –
 Но све то заман, не беше л' узрок⁹
 Неслога стара народа братских
   Браће балканских;
 То узрок беше, те нас сатреше¹⁰; (205)
 Ох, па је тешко дизат' се тако,
   Прости ми, мајко!...

Вида

Нек ти је просто. Истину збориш.

⁹ [Узрок је био – сваки је видио]

¹⁰ То узрок беше [јаду толиком]

Ал' овог пута неслоге нема,
Млога се војска на мејдан спрема ; (210)

Русија силна већем се бије
И крвцу своју за браћу лије.
Около Плевна, око Балкана
Било је много љутих мејдана;
Свуда се војска победом слави, (215)
Свуда се туку ко љути лави;
Стога се и ми опет дигосмо,
Опет оружја светла латисмо,
Ко савезници, ко осветници!

А да те уверим; (220)

Видећеш војску, српске јунаке,
Који се сад баш у бојак крећу,
И чућеш песму мојих сестара,
И поздрав што им на срце мећу.
А после првог минулог рата (225)
Полазак војске на љути мејдан,
То ти је први светао дан! ...

(Махне шћайићем, ѿанак се облак сћусћи, сћиене на ћросћекћиу несћану, заћим се оћейћ облак ћолако дићне и слика се укаже.)

СЛИКА

(У дну ћозорнице на узвишеном месћу сћоји хор вила, које, чим се облак дићне, зайевају убојну ћесму ћоздрављајући војску.)

Песма

Здраво, браћо, јунаци,
Здраво да сте, ој!
Здраво пошли, осветници, (230)
У крвави бој!
Браћу своју осветите.

– Светли да су сви! –
 А злотвора победите
 Ко што знате ви! (235)
 Нека дркти од слободе¹¹
 Тиран страшан, љут;
 Здраво, роде, храбри роде¹²
 И сретан ти пут! ...

(Кад ђесма ђресђане засвира војена музика иза кулиса химну и ђочне ђрелазђиђи у ђарадном маршу ђреко ђозорнице. За музиком војска. Кад ђрођу, сђуђиђа се ђанки облак. Просђекђи сђђене. Музика ђресђаје.)

Илић

(Радосно изненађен.)

Ох, добро, мајко! (240)

Хвала ти, хвала, по сто пут хвала,
 Што си ми данас прилику дала,
 Да видим војску где у бој лети,
 Да брађу своју, да робље свети! ...
 Хвала ти, мајко! (245)

Мишљах да неће Србија тако,
 У нову војну запливат' лако;
 Јер ратне жртве тешке су, страшне,
 А ратне слике тужне, ужасне! ...
 Сада те молим – реци ми, мајко, (250)
 Какве ће среће браћа нам бити,
 Да л' ће успети и – победити?...

Вила

Хоће, сине.

¹¹ [Нека од вас дркти, стрепи]

¹² [лепи]

Ја ти прорекох победу сјајну,
Ја ти прорекох мир, срећу трајну. (255)
Србији зора слободе руди,
Па зато, сине, спокојан буди! ...
А сада хитим на поља бојна,
Где ће с' крвава наставит' војна,
Тамо ме дужност и срце зове, (260)
Хитам на земљу Србије нове! ...
Но после опет 'амо ћу доћи,
Да ти испричам победе, славе,
Љуте мејдане и светле дане,
Да ти покажем сунце слободе, (265)
Чекај ме овде! ...

(Облак се густии сјушића на месту завесе. Музика свира и траје до почетка другога дана.)

Дан Други

Истио местио.

Илић

Мајка ми рече 'амо ће доћи,
 Да ми исприча победе, славе,
 Љуте мејдане и светле дане,
 Да ми покаже сунце слободе, (270)
 И независност Србије нове,
 Ој, наше жељне, давнашње снове!...
 Крајње је време да тиран падне;
 Чаша стрпљења већ је препуна.
 Невине жртве тиранских ћуди, (275)
 Вапијућ' дижу до неба гласе;
 Па моле Бога – кад неће људи –
 Да их избави и да их спасе.
 Европа ћути, ње се не тиче,
 Што бедна раја за помоћ виче, (280)
 Њој зверски тиран ништа не смета,
 Да пише закон хуманитета!
 Да склапа друштва, да казни, учи,
 Светину ону што стоку мучи,
 То она само¹³ као грех сматра, (285)
 А колац, точак, вешала, ватра?
 Е, то су справе, што људи праве!!!
 За реку крви кукавне раје,
 За њу Европа ништа не хаје!...
 И Бог је чуо уздахе тешке, (290)
 И диже војску, Русе витешке,

---

¹³ [Јер то се у ње...]

И диже Србе и Гору Црну,
   Сву браћу крвну;
 Да робљу пруже руку спасења
   И ослобођења!...   (300)

Ох, где си, мајко!
 Где си да чујем гласе радосне
 Са поља части браће поносне?

(Музика засвира.)

Вила

Ево ме, сине!

Весник сам славе оружја српског,   (305)
 Весник сам борбе очајне, страшне,

Ја носим сада веселе гласе,
 За твоју храбру, ратничку душу,
 Носим ти мира, покоја вечног,
 Да задовољно у гробу лежиш,   (310)

Да мирно спаваш вечити санак,
 Јер је већ сванѓ слободе данак! ...
 Долазим правце из српског стана,
 Да ти покажем слику мејдана,
 Слика другога светлога дана!...   (315)

Илић

Говори, мајко, је л' тај дан близу,
 Или још треба чекати на њ?
 Шта раде моја поносна браћа?
 Јесу ли стари врли јунаци?
 Испричај, мајко, те борбе љуте,   (320)
 Што носе мира тужној ми души
 А тај дан светли је ли већ сванѓ?
 Ох, казуј шта је? Реци какав је?

Вила

Што ћу ти сада покасти, сине,
Божанску слику светлога дана, (325)

И ово место љутог мејдана,
Гдено¹⁴ се светлост са мраком бије
И где се¹⁵ река крвава лије;
То ј' место тужно – најзначајније;
Ту поче српска да бледи слава, (330)

И сунце српске независности,
Ту стиже Србе поруга прва,
Ту стаде српско да дркти царство
Јер ту потписа Лазар вазалство!
И то је био почетак пада, (335)
И минуше брзо три године,
И Србе снађе несрећа нова,

На сред Косова! ...

Илић

Ох, причај брже,
Јер нестрпљење душу ми мори! (340)
Мајко, говори! ...

Вила

Кд што ти рекох, на томе месту,
Где поче српска мркнути слава;
Где Србе стиже несрећа љута;
Где Лазар турској плаћа трибута; (345)
Где се кукање Срба-робова;
Хори до неба већ пет векова.
На томе месту туге и ваја,

¹⁴ [Куда]

¹⁵ [куда]

- Од Мостобрана до Барбатовца, (380)
 Од Чамурлије до Матејевца,
 Мрамора, Бубња, Поповог села,
 Влашкога Брда, Габровца Бела,
 Свуда се борба упорно била,
 И врела крвца потоком лила. (385)
 Турци се бише са огорчењем,
 А Срби с надом, са уверењем
 Да света мисо која их креће,
 Пропасти неће!
 Поред Турчина очајна, страшна, (390)
 Још беше зима грозна, ужасна,
 Па снег од љуте студени веје,
 Ал' Србе храбре идеја, греје,
 Те напред јуре, друг друга стиже,
 Тврдоме Нишу све ближе ... ближе ... (395)
 А изнад Ниша облаци сури,
 Грудама мутним летеше летом
 Правце на исток Стамболу белом¹⁷
 Да му прореку судбу његову! ...
 И свану зора, (400)
 Руменим сјајем на борце гледи,¹⁸
 А полумесец дркће и бледи.¹⁹
 И борци силни ко мутни вали,
 Нишким се пољем у трку дали,
 Застења земља од страшна беса (405)
 И од топовског заљуља с' треса!
 И стаде писка од џеврдара:
 Фијуче тане па груди пара,

¹⁷ Правце на исток [султану светлом]

¹⁸ [Студена љута судбине пуна]

¹⁹ [Од ње ће турска да с' дрмне круна!]

Ватра је жива срце да стопи,
 А црна крвца потоком лопи! (410)
 И грмну узвик: „Хај, напред, роде!
 У име Бога, части, слободе!“
 И куцну часак, суђени часак,
 Потоњих дана децембра ’ладна
 Потоњи часак тирана гадна, (415)
 /Лест, оних дана спас кад се рађа, /²⁰
 И Турчин паде ...

Па се предаде! ...

Предаде варош, тврђаву, ’рану,
 Топове силне, пушке, дебану. (420)
 И све предаде, што год имаде! ...
 Погледај, сине, погледај слику ...
 Коју ти гредом описах сада,
 Погледај слику Нишкога града,
 Напред ћеш видет’ Ниша зеницу, (425)
 Утврђену и страшну Горицу,
 Како сад на њу јурише синци,
 Ој, дични и храбри Шумадинци! ...

(Махне шћаићем. Танак се облак сјусиши. Сјена несјане и слика се јојави.)

СЛИКА

(У дубини на ћросћекћу види се варош и град. Ниш са свима главним ћозићјама око њих. А сасвим најред ћурска ћозићја Горица, која је намеићена као слика на коју јуриша наша војска. За време слике свира музика иза кулиса „Кнез Миланов мари“.)

Илић

Ох, мајко, мајко, ја немам речи

²⁰ Умећинућо на десној марћини.

Да ти искажем захвалност своју. (430)

Увиђам сада да нисам залуд,

На пољу части жртвово̄ живот,

Са браћом мојом која падоше,

Око Извора, Дрине, Књажевца

И Делиграда и Алексинца; (435)

Јер, гледај браћу, гле, соколове,

Гле, храбру војску, гле, витезове,

Како нас свете осветом светом,

И како деру јуначком руком,

Завесу магле, што беше пала, (440)

На сунце части јунаштва српског!

Ох, мајко драга!

Још само један овакав данак,

Па ће ми душа вечити санак

Мирно уснити! (445)

(Танак се облак сѝуишѝа. Сликe несѝаје. Просѝекѝ оѝеѝ сѝене.)

Вила

И тај ћеш скоро видети, сине,

Ово је слика другога дана,

После ће доћи трећи, сјајнији! ...

А сада одох да тражим децу

Да пратим децу и да их гледам, (450)

Како с победе победи лете

И браћу своју јуначки свете,

Докле не стигну Косову тужну,

Тад ћу се опет вратити 'амо,

Да ти покажем плодове сјајне, (455)

Које су браћа са светом крвљу

Откупила и извојевала! ...

(Облак се гѝушѝи сѝуишѝа. Музика засвира и ѝраје до ѝочетѝка ѝрећеѝ дана.)

 Дан Трећи

Исио месио.

Илић и Вила

Ох, ту си, мајко, дошла си већем,
 Да ми умириш немирну²¹ душу;
 Лице ти сјаји небеским сајом, (460)
 Пуно блаженства, препуно среће,

Среће највеће!...

Читам ти с лица, очију сјајних,
 Да су се снови жеља нам давних,
 И испунили и остварили! ... (465)

Неће се више бездушни људи,
 Са 'ладним²² срцем у тесних груди,
 Охоли, подли, свачега сити,
 Од нас стидити!...

И ја сам препун божанске среће! (470)

Душа ми болна са миљем кипи,
 А 'ладне груди нада ми буди;
 Да нема више мрака, глупости;
 Да сија сунце независности;
 Да зора свану светлога данка, (475)
 Српског напретка, рада опстанка!

Је л' тако, мајко?

Вила

Тако је сине!

Потоњи пут сам ка теби дошла;

---

²¹ [блудећу]

²² [Са ћифтинским...]

Да ти испричам све што сам вид'ла; (480)
 Да ти поређам бојеве славне;
 Које су браћа јуначка била,
 А после пада Нишког града ...
 Нису се браћа, лакома славом,
 Узевши гњездо насиља, зала, (485)
 Зауоставила и одмарала;
 Та њих је вуко осећај части,
 На место пуно чемера туге,
 На место пуно клетве и руге,
 На место јада где пелен ниче, (490)
 Где правда Бога освете виче,
 Где никад цвеће цватило није,
 Где крв јунака из земље врије:
 Тамо је срце соколе вукло! ...
 Лесковац клону; а осветници, (495)
 Кд бесног мора валови пусти,
 Кд мутног неба облаци густи,
 Освете жедни јурише смело,
 Да сврше једном почето дело.
 Та нема силе да на пут стане (500)
 Сухоме праху кад ватром плане!
 И паде Врања и Грделица,
 Под ударима Шумадинаца;
 А Срба осећај тајанствен дирну,
 Када с Гиљана виде Приштину! (505)
 Сети се славе минулих дана;
 Сети се страшних, дубоких рана;
 Сети се круне крвљу препуне,
 Па јурну напред јуначки' груди,
 Да стару славу дигне, пробуди! (510)
 И гле! Прокупље; Куршумље паде,
 И војска српска Бањској допаде,
 Чувеној Бањској из прошлих дана,

Колевци дива Страхинић Бана!
 А страшан узвик српских синова, (515)
 „Хај, напред, браћо, ено Косова!“
 Јекну кроз срца јадних сужника,
 Кроз кланце Голеша и Качаника;
 И баш у часу кад Србин стигне²³
 На свету земљу Косова равна²⁴ (520)
 Кад крепком руком заставу своју
 пободе ту,²⁵
 Баш тада стиже глас из даљине
 Да руска браћа примирје чине ...²⁶

Илић

Ој, браћо дична, ој Шумадинци! (525)
 Јуначки роде, ој, осветници!
 Ви осветласте образ народу,
 И извојевасте златну слободу!
 Вечито ваш ће спомен да живи,
 А свет ће дуго²⁷ да вам се диви! (530)
 Сунце ће слободе Србији сјати:
 И ја ћу мирно у гробу спати!

Виџа

Сад ће ти мајка покасти слику
 Слику трећега светлога дана!
 Сад ће ти мајка покасти плоде, (535)
 Овога кратког крвавог рата,
 Жртвама силним задобивене,

²³ [И кад у часу одушевљења.]

²⁴ [Хтеде заставе јуначка војска]

²⁵ [На тужну Косову да побије]

²⁶ [Тад стиже од Руса примирје!]

²⁷ А свет [с чуђењем]

- На врху ножа извојеване;
 Покасти слику независности! ...
 У дну ћеш на вису видети, сине, (540)
 Јунаке старе из којих²⁸ крви,
 Ниче почетак и низ бојева,
 Које смо љуто до данас били²⁹,
 С лева видећеш Вељка јунака,
 „Кој’ главу даје, Крај’ну не даје!“ (545)
 До њега дичног Синђелић Стеву,
 Узор јунаштва и прегорења;
 Онда старину Рајића храброг,
 Српског устанка топцију првог.
 А иза њих редом све јунаке, (550)
 Који свој живот, кб и ти, сине,
 За своју мајку Србију даше,
 На пољу бојну сви попадаше! ...
 До њих са десна Милоша стара,
 Са груд’ма пуним срчана жара,³⁰ (555)
 Ког народ српски праведно зове,
 Витешким оцем Србије нове! ...
 Одмах уз њега видећеш сада,
 Његовог сина Михајла Кнеза,
 Кој’ спреми народ, синове српске, (560)
 Раздрага срца духове врле³¹
 Да мисб његову радо пригрле,
 И народ после пун готовости,
 За мисб свету: независности,
 – Презирућ’ муке, напоре, беде, (565)
 Диге се листом против душмана,

28 [чије]

29 [тукли]

30 [нашега [xxx] мудра господара]

31 [њихне]

- И мисо̄ беше – извојевана! –
Он установи народну војску,
Ту узданицу Србије нове;
Он доби натраг тврде градове, (570)
Без капи крви, штедећи војску
И чекајући згодније дане ...
Његов је живот посвећен био,
Благу и срећи Србије своје,
Слава му! ... (575)
- Пред њима у срећи видећеш кулу,
Кулу почету недовршену,
Државну зграду неназидану,
Доњи део представља Србију,
Каква је била у оно време, (580)
Кад су јунаци, које споменух,
Крв своју лили, ко̄ жртве пали,
Да крвној браћи спреме спасење,
Ослобођење! ...
- Средњи је део, што ћеш видети, (585)
Слика Србије нејаке младе,
Када тек поче да се развија,
Под владом оба Обреновића.
А горњи део, тек сад назидан,
То су крајеви Старе Србије, (590)
Ослобођени – извојевани! ...
Ново камење на врху куле,
То су браће нам хиљаде душа,
Што још до јуче беху робови ...
Та кула, сине, и то камење (595)
Претставља српско уједињење,
Отпочето, а не довршено! ...
А с лева напред видећеш сада,
Крвавим ратом извојеване,
Плодове мира, напретка, рада, (600)

- Којима ће се снажити народ,
 За нова дела и предузећа,
 За дела скорога васкрсења,
 Несвршенога уједињења! ...
 У средини је Божиња силна, (605)
 Што носи светлост противу мрака;
 Што носи пораз бесних Турака;
 Што буди срца, буди јунаштво;
 Што гони глупост и назадњаштво;
 Што рађа узор правде, поштења; (610)
 Што пали луче изображења;
 Што влада душом целог света;
 То је наука, то је просвета!
 И за слободну, Србију младу,
 Сад дође доба озбиљном раду, (615)
 Сад наста време умна мејдана,
 Без оштра мача и љутих рана,
 Ал' мејдан препун части и славе,
 Књиге ... наставе ...
 Са једне стране ове богиње, (620)
 Видећеш, сине, богињу другу³²,
 Видећеш сестру просвете, књиге
 Вештину ... Талију!
 / Која ће причат јуначка дела
 Српских отаца, српских дедова (625)
 А синке будит на дела нова! /³³
 А с друге стране земљорадња је
 Са оштрим српом, са зрелим класом,
 Божиња света, окретна, млада
 Дивотни пример труда и рада ... (630)

³² *Инверзија*. [другу богињу]

³³ *Умејинушо*, на левој маргини.

Испред њих лебди Бог трговине,
 Промета, радње, рукотворине,
 Саобраћаја, радених људи,
 И сваког који се мучи и труди! ...
 А с десна напред видећеш одмах (635)
 Све увенчане ловором, славом,
 Јуначке борце, јуначку браћу,
 И представнике целе нам војске,
 Који све ово што ти испричах,
 Са прегорењем, одушевљењем, (640)
 На пољу бојноме освојише;
 Но поврх свега, најскупљом крвљу
 Извојеваше и задобише:
 Независност! ...
 Погледај, сине! ... (645)

(Махне шћайићем. Танак се облак сјусији, сјена несјане, /слика се укаже³⁴. Хор иза кулиса зајева химну, која тираје све дојиле, док се не јочне говорији.)

СЛИКА

(Сасвим у дну јозорнице на узвишеном месту сјоје слике: Кнез Михајло, Кнез Милош, Вељко, Синђелић, Рајић и остјали јунаци. У средини види се кула јри дну мало разрушена, и на врху ново озидана. Сасвим најред налево сјоји Богиња Просветје. Њој с једне сјране Богиња Вешћина, а с друђе сјране Богиња Земљорадње. Исјред ње лебди Бој трговине. На јројивној, десној, сјрани сјоји јој и јирамида од јушака са знацима јрофеја, а око овога војници из свију родова оружја. Поврх свега овога лебди „Независности“ као јрансјаренај.)

³⁴ Уметинујо, на левој маргини.

Илић

Да дивне слике! Да дичне браће!
 Поносе моје патничке душе!
 Ох, Бог вас чувѝ, напред водио,
 На томе путу славе и части,
 Па да сву браћу ослободите (650)
 Уједините! ...

[Ој вишњи Боже, царе векова;
 Моћни и силни творче светова;
 Погледај с неба на децу своју;
 Милост и правду пошљи им твоју;
 Пошљи им знаке твога призрења,
 Да сврше кулу уједињења! ...]³⁵

(Слика несѝјаје.)

Вила

Сад, душо врла, јуначка, дична,
 Пођи вечноме покоју твоме,
 Блаженог сана, браћа ти даше,
 Пепелу мира извојеваше! ... []³⁶ (655)

/Теби и свима који су пали
 И својом смрћу нов нам живот дали.
 А сећајућ' се ваших врлих дела
 Српска је војска тај венац сплела
 Теби и свима који су пали (660)
 И својом смрћу нов нам живот дали.

³⁵ Шѝриховано.

³⁶ Прецрѝано. [За неумрле твоје заслуге, / И отацбини многе услуге, / Војска ти шаље кѝ вођу своме, / Браћа јуначка витештву твоме, / Знаке признања: Венац ловора! ...

Илић клекне, вила му меће венац ловоров на љаву. Завеса ѝада ѝолако. Тиха музика. Вила сѝоји близу њега са ѝодиѝнућим венцем.]

А пођу л' браћа примером твојим,
– Не бој се, сине, и ја с' не бојим
Тада ће свако погодит' лако
Шта има чинит', шта има вршит' – (665)
Тад ће се кула скоро довршит'.

Илић

Ох, вишњи Боже, царе векова
Моћни и силни царе светова,
Погледај с неба на децу своју³⁷
Милост и правду пошљи им твоју, (670)
Пошљи им знаке свога призрења
Да сврше кулу уједињења.

(Вила му меће венац на главу. Музика. Завеса пада полако. /³⁸)

---

³⁷ [твоју]

³⁸ Умейнуйі, дойсан крај на десној марџини, умесіо прецрїіаноџ.

ДРАГОМИР БРЗАК (1852–1904)

ЖИВОТ И РАД

Штури и неретко непроверени, непрецизни подаци о животу и раду драмског писца, песника и члана Београдског певачког друштва Драгомира Брзака и данас подстичу на истраживање овог интригантног српског културног посленика. Биографским белешкама о породици Брзак кустоса ПТТ музеја Милорада Јовановића (2004), затим студијама Горана Максимовића (2011) и Славице Гароња Радовањац (2012) прикључује се и овај рад уз критичко издање драма.

Драгомир Брзак потиче из богате и угледне чиновничке породице. Рођен је у Београду 22. фебруара 1852. године³⁹ као трећи син од оца Константина (1820–1897) и мајке Катарине. Константин Брзак био је чиновник Попечитељства внутрених дела (Министарство унутрашњих дела), срески начелник, а у културној јавности остао је упамћен као један од оснивача „Читалишта београдског“ (1847) и не толико признат позоришни рецензент. Хаџи Констан-

---

³⁹ У литератури се, између осталих, наводе и различити, непроверени подаци рођења Драгомира Брзака, као и датума смрти његовог оца Константина.

тин Брзак, према сведочењу у молби упућеној краљу Александру Обреновићу, о чему је писао кустос ПТТ музеја Милорад Јовановић (2004), био је одани присталица породице Обреновић. Услед политичких превирања, смене на престоу, Брзакови су били жртве политичке одмазде након протеривања књажева Милоша и Михаила. Одузета им је имовина, хапшени су и прогањани од присталица Уставобранитеља и Карађорђевића. Трајна везаност Брзакових и Обреновића мотивисана је нарочито моралним обзирима након заузимања младог кнеза Михаила за породицу хаџи Николе Брзака, Драгомировог деде. Кнез Михаило задужио је породицу Брзак, покушаваши да им откупом спаси имање, да би им, затим, и своју кућу преко пута Саборне цркве дао на коришћење. Нарочито у благонаклоном односу краља Александра Обреновића треба тражити узроке свесног заборављања, занемаривања Драгомира Брзака и његовог књижевног дела после мајског преврата, као и у деценијама после смрти 1904. Следећи свог деду и оца, као присталица и поштовалац династије Обреновић, имао је неприлика у јавном животу, те је често био жртва сплетки, оговарања, али и предмет књижевних полемика (омаловажавања, оспоравања, оптужбе за плагијат). Нарочито је иритирао противнике Обреновића својим пригодним патриотским песмама. Међутим, било је и размирица између Обреновића и Брзакових. Након ослобађања Драгомировог оца Константина из Гргусовачке тамнице (данашњи Књажевац), смрти старог хаџи Николе и година испаштања због оданости династији, прогнани књаз Милош дао је Константину на управу своја имања у

Смедереву, Пожаревцу и Крагујевцу. Од 26. јуна 1850. године редовно је Константин извештавао књаза о стању на његовом добру и свом начину управљања. Испрва је Коча, како га је звао књаз, упео да у кратком времену доведе у ред опљачкано, разграђено имање. Није прошло много, а књаз се, подговорен од Константинових непријатеља, љутио због великих расхода и малих прихода. Потом се, пошто га је уверио у своју оданост, нашао у новој неприлици, јер је био оптужен за проневеру новца и отеран из службе 4. априла 1852. Тада је књаз у писму гневно спочитао Константину шта је све учинио за његову породицу, односно да му је дао место управника због старог хаџи Николе, који му је био одани базрђанбаша (главни трговачки посредник), те их је тако спасао од глади. Када су се Обреновићи вратили на власт, бројне куће и дућани хаџи Николе Брзака нису враћени, те ће се тек 1896. Константин обратити молбом краљу Александру Обреновићу, вапећи за помоћ. У то време цела породица (Драгомиров брат и сестра са децом) становали су још у кући коју им је даровао књаз Михало 1841. у Дубровачкој улици бр. 8⁴⁰.

У *Лексикону њисаца Јуџославије и Српском биографском речнику*, као и у театролошким библиографијама и некролозима наилази се на различите податке о датуму и години рођења Драгомира Брзака. У *Лексикону њисаца Јуџославије* Б. Ковачевић наводи да је Драгомир Брзак рођен 21. фебруара 1851, а Г. Раичевић у *Српском биографском речнику* бележи 24. фебруар 1851. У некроло-

---

⁴⁰ Тада се Дубровачка протезала и на данашњу Улицу краља Петра.

зима су такође забележени различити датуми дана и године рођења. Тако у *Бранковом колу* истичу 21. фебруар 1852, а у радикалској *Самоуправи* наводе да је рођен 21. фебруара 1853. године: „Прошле године прославио је у кругу својих пријатеља педесетогодишњицу рођења, а ове године, само десет дана после рођендана свога, премину“ (А. 1904, 54). Међутим, према протоколу рођених Саборне цркве Драгомир Брзак рођен је 22. фебруара 1852. године, а крштен два дана касније, добивши име Драгомир по куму Драгомиру Рајовићу, сину знаменитог државника и председника владе Цветка Рајовића (1793–1873).

После основне школе и гимназије у Београду, завршио је у Бечу поштанско-телеграфски курс и запослио се као чиновник у пошти, а затим постао писар пете класе у Управи фондова⁴¹, где је пред крај 1878. унапређен у писара четврте класе. У Управи фондова радио је од средине 1873. до 1879. године када је на заузимање угледних пријатеља успео да се запосли у Државном савету, као писар друге класе што му је пружило више слободног времена за бављење књижевним радом, као и за веће ангажовање у Београдском певачком друштву. Брзака за Управу фондова нису везивале нимало пријатне успомене. Скроман, савестан радник и ненаметљив, није успевао да током година службовања скрене пажњу надређених својим трудом (ма-

---

⁴¹ Управа фондова је прва банкарска институција, основана 1862. Лош за Брзаковог живота, 1903. године срушена је чувена кафана „Дарданели“ да би ту била подигнута нова зграда Управе фондова, а на месту данашњег Народног музеја.

ла плата, мноштво обавеза, немогућност напредовања). Десетак месеци након преласка у Државни савет, званичном молбом упућеној министарству, Управа фондова желела је да врати Брзака, тиме му посредено одајући признање за савестан рад. Ширећи круг утицајних познаника, блиских двору, успео је да избегне повратак на старо радно место и да добије прво веће унапређење (прва писарска класа у Државном савету). Затим прелази 1882. у Главну контролу као рачуноиспитивач пете класе, а потом преузима дужност поштанско-телеграфског инспектора. Касније, 1891. године добија место секретара треће класе у поштанско-телеграфском одељењу. Тек 1894. постаје секретар прве класе, вративши се у Управу фондова. У том периоду (од краја осамдесетих до средине деведесетих година) путује по Србији као инспектор телеграфа. Премда исцрпљујућа, службена путовања била су прилично инспиративна за Брзака, јер почиње да прикупља материјал за слике („скице“ како је најпре жанровски дефинисао своје приповетке) са путовања, које су касније штампане под заједничким насловом *У комисији, Свакојаке слике и њриликe из мојеџ бележника* (1899, 1902).

Неретко се у познијим годинама жалио на своју чиновничку судбину, не кријући да су га заобилазила унапређења и признања за приљежан рад. Без радног места, умањених примања за тридесет процената, остао је указом министра 1. јануара 1899. Званично је пензионисан 1901. године као инспектор Министарства грађевина у поштанско-телеграфском одељењу, а не 1900. године како се наводи у *Лексикону њисца Јуџославије*. У писму од 21. јануара

1899. Павлу Марковићу Адамову, власнику и уреднику *Бранковог кола*, жали се да није више у активној служби, већ да је остављен, како не без ироније наводи, „на расположењу“. Оставши без службе, нашао се у позицији већине српских књижевника. Недостатак новца принудио га је да пише по поруџбини, чак и да унапред узима новац за ненаписна дела. Тако је Адамову обећао низ приповедака које ће тек написати. Почетним успехом скренуо је пажњу других уредника, те у једном писму Адамову истиче „на-сртљиво“ Ристу Одавића, уредника *Нове искре*, који му тражи прилоге за часопис. Касније је сарадња Брзака и Адамова прерасла у пријатељство, које је у доброј мери сам Адамов учврстио свесрдно материјално помажући свог сарадника. (Неретко је Адамов налагао Милану Шевићу, који је тада боравио у Београду, да Брзаку даје позајмице.)

За све то време Брзак не запоставља ни ангажовање у Београдском певачком друштву, чији је члан постао 1870. Најпре је у хору певао баритон, али убрзо се јавља и као преводилац песама и аутор пригодних химни (*Хајдук Вељко*, *Танаско Рајућ*). У певачком друштву уједно је био и деловођа од 1893, а секретар од 1897. до 1900. После првог успешног гостовања у Софији, Цариграду и Пловдиву 1895. године, 1896. путује у Русију, а потом 1899. у Немачку (Берлин, Лајпциг, Дрезден). Искуство путовања са Певачким друштвом и концерата под вођством Стевана Стојановића Мокрањца у Софији, Цариграду и Пловдиву 1895. године сачувао је у путопису *Са Авале на Босфор* (1897). Истовремено од седамдесетих година сарађује у водећим

књижевним часописима (*Отаџбина, Босанска вила, Бранково коло, Преодница, Јавор, Зора, Одјек, Искра*), објављујући поред приповедака, највећим делом родољубиву и љубавну поезију, а у мањој мери хумористичко-сатиричну.

У *Бранковом колу* 1897. године донет је опширан извештај о прослави двадесет пет година Брзаковог књижевног рада, што се поклопило и са двадесет пет година указне службе. Београдско певачко друштво приредило му је велику свечаност у недељу 22. фебруара, на дан када је и Србија проглашена за краљевину.⁴² У програму су учествовали истакнути глумци Народног позоришта. Вела Нигринова је рецитовала љубавну песму из првог периода песничког стварања *Увели ловорови*, а популарни глумац Милорад Гавриловић „Стари господин“ родољубиву песму *Танаско Рајић*. Том приликом објављено је пред свим званицама да га је краљ Александар Обреновић одликовао орденом Белог орла петог степена. Наредног дана у Народном позоришту репризно је изведена најпопуларнија Брзакова комедија *Паланачке новине*.

Када је Бранислав Нушић постао управник Краљевског Народног позоришта 1901. године, у први Књижевно-уметнички одбор изабрани су Стеван Сремац, Јанко Веселиновић, Душан Докић, др Мирослав Спалајковић и Станислав Бинички. Недуго затим, на препоруку Јанка Веселиновића, нови члан постао је и Брзак. Истог дана након изненадне смене Нушића (16. 1. 1902), Сремац, Веселино-

---

⁴² Честитке и похвални осврти на његов књижевни рад објављене су исте године и у цетињском *Гласу Црногорца*, као и у загребачком *Виенцу*.

вић и Брзак демонстративно подносе оставке. После бројних криза влада, политичких превирања крајем 19. и почетком 20. века и гашења владиног листа *Дневник* који су уређивали Веселиновић и Нушић, министар унутрашњих дела Велимир Тодоровић (1848–1920) покрене лист *Слоџа* 1902. године и за уредника поставља Брзака, што Драгомиру културна јавност неће опростити.

Драгомир Брзак је преминуо у Београду 4. марта 1904. у својој кући (оној коју је поклонио кнез Михаило) у Дубровачкој 8 после краће и теже болести. Није се женио.

Савременици су истицали његову веселу нарав, дружељубивост, духовитост, као и склоност боемији. Не само Сремац у свом некрологу, већ и други, углавном непотписани, аутори некролога сагласни су да су изгубили правог представника старих Београђана. Чак је и Јован Скерлић, који није ценио Брзаков рад⁴³, у студији о Сремцу и његовом односу према београдској средини, признао да је Брзак припадао реду отменог, проређеног београдског друштва (1964: 293). Неразумевање савременика и брзо заборављање после смрти, испровоцирало је Сремца да се својим чланком јави у *Правди* поводом шестомесечног помена. Док Нушић у помало шаљивом тону описује Брзаккову појаву (2006: 159), Сремац то чини из дубоког поштовања: „Ко се не сећа оне личне и лепе фигуре, вазда укусно и отмено одевене, како корача достојанствено улицом!“ (Сремац, 1904, 4). Пребацујући Београђанима што га за

---

⁴³ У својој *Историји нове српске књижевности* наводи га узгред, као ко-аутора *Ђида* и *Ивкове славе*.

живота нису довољно ценили, а по смрти мало ожалили, опомиње на приврженог и широкогрудог пријатеља, чиме уједно прекореза и модернији, отуђенији, саможивији градски живот. Бранислав Нушић није крио да се мало и подсмевао Брзаковом кицошком држању (одевању, фризури). Помало театралном портрету треба додати и Брзакову жудњу за ордењем које се може запазити на већини сачуваних фотографија. Након привременог остајања без службе (“стављен на расположење”), Брзак се 25. јануара 1900. године молбом обратио генералу Лазаревићу, блиском краљу Александру Обреновићу, да добије орден Светог Саве. Ограђујући се од славољубивих, наметљивих родољубаца, који се диче многим одличјима, Брзак у писму наводи, као узгред, и своје заслуге: спеване химне краљу, затим химне спеване у част Седмог пука. Није прошло пуно времена, а Брзак је био у прилици да се пред „страним светом“ подичи орденом Светог Саве.

У многим анегдотама везаним за тадашњи кафански живот, посебно за чувене „Дарданеле“ или „Позоришну кафану“ јавља се и Брзак, заједно са својим пријатељима Јанком Веселиновићем, Стеваном Сремцем, али и Ђуром Јакшићем.

КЊИЖЕВНИ РАД

У књижевности се јавио 1872. године као лирски песник (претежно љубавне песме), а од 1975. и као приповедач (*Зулџка*). Касније се окренуо родољубивој поезији, да би се тек у последњој фази стваралаштва поново вратио љубавној лирици. Тај поетски заокрет ка родољубивој лирици био је подстакнут и од врха власти. Генерал Јован Белимарковић, бивши намесник малолетног краља Александра, честитајући у *Малим новинама* двадесет петогодишњицу књижевног рада, подсећа га на деду хаџи Николу Брзака, његову приврженост Обреновићевима као јединим народним представницима, затим и на страдање у грбусовачкој тамници и позива да се врати родољубивом песништву, које ће бити инспирисано косовским страдањем и будити националну свест. „Певао си двадесет пет година младости и весељу, учинио си у томе доста.“ (1897, 49). Није необично што се генерал близак краљу обраћа, тобоже у своје име, једном писцу сугеришући му о чему би требало да пише, колико што се такав захтев објављује у новинама.

У позоришни живот ушао је најпре као један од чланова оркестра кад је отворена зграда Народног позоришта (1869). Тек потом се јавља као драмски писац. Са тада већ славним глумцем Милошем Цветићем написао је 1879. године алегорију у три чина *Три светла дана*. Сигурно да је и дружење са Милованом Глишићем тадашњим драматургом Народног позоришта утицало на Цветићев избор. Глишић је и касније протежирао већину Брзакових драма. Од 1884. године имао је склопљен договор са управником

Шапчанином да у најкраћем року напише и/или преведе комад који му буде поручила управа позоришта. Од осамдесетих година посвећује се драмској књижевности и пише комедије, које се редом изводе у Народном позоришту: *Мика њрактѝиканѝ* (1883), *Колера* (1883), *Паланачке новине* (1884), *Мило за драџо* (1891), *Ђидо* (1892) у сарадњи са Веселиновићем, *Аѝоѝеоза Јовану Сѝѝерију Поѝовићу* (1898), *Олуја* (1899) и *Кроз зид* (1900). Са Сремцем је драматизовао *Ивкову славу* (1901), која није наишла на очекивани пријем, за разлику од гласовите комедије из народног живота *Ђидо*. У рукопису је остала драма *Жрѝѝва* (1896), коју је послао на конкурс Матице српске 1897. Боривоје С. Стојковић (1978: 367) наводи још и драму с певањем *Зека буљубаѝа*, сведочећи да је изведена у Народном позоришту 1902. године (музика С. Мокрањца), али у постојећим репертоарима Народног позоришта не налази се овај наслов. Могуће је да је заиста изведена, али да је током Првог светског рата нестао плакат, као и текст драме када је била оштећена позоришна архива.

Пригодни текст *Бранковоџ кола* (1898, 10) *Двадесетѝѝеѝѝоѝоѝиѝѝиѝца Драџомира Брзака* у списку дела бележи и драме: *Оѝѝклада*, шаљива игра у три чина, *Ујка*, слика у четири чина и *Скуѝ лек*, шала у једном чину. Ове драме нису извођене, нити до сад пронађене, а вероватно се иза наслова *Ујка* крије верзија драме *Жрѝѝва*, будући да је нема у наведеном списку и да је главни лик управо ујак. Такође се и у *Босанској вили* (1898) наводи комедија *Оѝѝклада* у коауторству са Ј. Веселиновићем. Међутим, ни тај наслов није забележен у репертоарима Народног позоришта.

Знатан траг оставио је и као преводилац драма, по оцени оновремене критике, не увек успешан. Поред либрета *Весели ђаци*, комичне опере у једном чину Ј. Брауна (1885), *Фаусџа*, опере у пет чинова (1891) и других, највећу популарност стекле су опере *Гејша* О. Хала (1901), која је имала чак 26 реприза до 1903. године и *Лујика* М. Ордоноа (1902), која је имала 28 реприза до 1908. Последњи радови су преводи Шекспирове комедије с немачке прераде *Веселе жене виндзорске* 1903. године и *Сан лејџе ноћи*, такође с немачке прераде, која је премијерно изведена тек 1910.

Савременици су нарочито истицали Брзакову лирику, било да се радило о љубавној или родољубивој поезији (*Синђелићев гроб*, *Танаско Рајић*, *На Чеџру*, *Хајдук Вељко*, *Хајдуков гроб*). У почетној фази јавља се као један од епигона Ђуре Јакшића, и то не без успеха. Јакшића је следио у стилу, лексици, стиху (ритмичко-интонациона организација). Поједине песме Драгомира Брзака биле су део школског програма, штампане у читанкама за основну школу⁴⁴. Гласовита песма *Синђелићев гроб* испевана је за време Српско-турског рата, када је и сам Брзак био учесник у опседању Ниша 1877. године, као телеграфиста врховне команде. У познијим годинама приметно је враћање младалачком узору. Нажалост, Брзак није имао среће са објављивањем своје збирке песама. Још као млад покушао је да штампа збирку, па је рукопис, чинило се, био неповратно изгубљен све док га, највероватније, није пронашао уредник и власник *Босанске виле* Никола Т. Каши-

---

⁴⁴ Подсећања ради, основно образовање тада је трајало четири године.

ковић⁴⁵ што је и био повод да напише и на првој страници објави есеј о Брзаковом стваралаштву 1898, где је, очекивано лирика, добила знатно већи простор. У том броју *Босанске виле* (1898, 14–15) најављено је да ће књижарница Мите Стајића објавити Брзакове песме уз које ће ићи предговор Богдана Поповића. Годину дана раније у мостарској *Зори* (1897, 4) у рубрици књижевне белешке најављује се књига Брзакове лирике на осамнаест табака за коју је Богдан Поповић написао предговор *Пољед на наше лирско њесништво*. И уредништво *Зоре* је благонаклоно према Брзаку, називајући га правим песником. Због чега ипак није штампана збирка остало је нејасно. Више среће имао је с приповеткама. Током својих службених путовања по тадашњој Србији, најпре је у периодици објављивао приповетке под заједничким насловом *У комисији (Бранково коло)* да би их убрзо штампао у пет свезака у издању Нове трговачке штампарије 1899, а већ 1902. излази друго издање у познатој Књижари Пахера и Кисића у четири свеске. Ради се о реалистички стилизованим белешкама на документарним основама са службених путовања по Србији. Претежно је хумористички наративизиран живот чиновника у паланци, селу. Међутим, у приповедној прози јавио се најпре приповеткама из савременог живота (*Филозоф*, 1881; *Слике живоџа једноџ чиновника*, 1883), углавном хумористички стилизованим (фолклорна и урбана тематика). На прилично повољан пријем наишао

---

⁴⁵ Никола Т. Кашиковић Сарајлија (1861–1927) био је главни уредник *Босанске виле* од 28. броја 1886. до краја издажења 1914.

је и путопис *Са Авале на Босфор* (1897) „који може бити интересантан за нова тумачења из савремене имаголошке перспективе (...) (Максимовић, 2011: 180).

Кад је реч о приповедној прози критика је нарочито овде била подељена. Тако Јаша Продановић у *Босанској вили* (1902, 8) веома неповољно оцењује Брзаково дело, обезвређујући његову лирику и драмско стваралаштво, док је у оцени приповедака *У комисији*, унеколико блажи, сматрајући да им највише недостаје „пажљива обрада“. Насупрот прилично негативне критике Јаше Продановића, Милан Савић повољније дочекује ове приповетке, наглашавајући управо да „располаже писац пријатним хумором, који овим и иначе лепим сликама још особиту чаролију даје“ (1902: 115). За амбивалентан однос према Брзаку и његовом стваралаштву могу послужити и следећи упечатљиви примери. У својој *Историји српске књижевности* Јован Грчић не наводи Брзакове приповетке (само две комедије и то *Мило за драго* и *Кроза зид*), а у књизи *Портиреџи са њисама* истиче како је „с насладом читао приче“ (1923: 66). С друге стране, Нушић је тврдио да у *Биду* нема ни једне Брзакове речи, већ да је Брзак само „пројектовао скелет и поделу на чинове“ (1936: 8). Управо, како је истакао Петар Марјановић, није неважан „удео ни онога ’што пројектује скелет и поделу на чинове’, утолико пре што је ауторство Брзака у изабраним и испеваним песмама у комаду препознатљиво.“ (2000: 22). Такође, не може се Брзаку одрећи ауторство, чак и да је Веселиновић понудио приповетку, а Брзак је прилагодио драмској форми, односно драматизовао, што овде није

случај. Иначе, Брзак је комедију *Бидо* присвајао у више наврата, не помињући свог „карду“ Јанка. У обраћању управи позоришта потражује тантијеме за извођење „свог комада“, док се неколико година касније, потужио у писму упућеном Јовану Грчићу да више неће учествовати на конкурсима Матице српске након неуспеха са драмом *Жрџива* и најпре са *Бидом* (Грчић, 1923: 65). Необично неповољан однос Нушића у том тексту према Брзаку може се разумети пригодношћу беседе (поводом годишњице смрти Јанка Веселиновића). Ипак, остаје нејасно зашто је ниподаштавао Брзаково стваралаштво, рекавши да је до 1892. године Брзак, малтене, неосновано важио као добар познавалац драмске технике, написавши само две драме до тада, што наравно није истина⁴⁶. Чудније је утолико што га је и сам Нушић позвао да буде члан Књижевно-уметничког одбора у својству једног од драматурга, где су они били једини драмски писци.

---

⁴⁶ „Јанко га је радио удружен са Брзаком који је дотле био написао једну или две шаљиве игре, те однекуд важио као добар познавалац драмске технике. (...) Брзак је одиста пројектовао скелет и поделу на чинове, иначе у *Биди* нема ни једне једине речи Брзакове.“ (Нушић, 1936: 7)

ПОЗОРИШТЕ И КРИТИКА

Најзанимљивија је судбина Брзаковог драмског стваралаштва, које је на различите начине оспоравано од дела критике, док је било и оних који су објективније вредновали његове комедије. Главни сукоб између критике и Брзака настао је због питања ауторства. Иако није крио да се у одређеним случајевима служио туђим темама, страним изворима, осуде нису јењавале. Хаим Давичо, рецензент *Истџока*⁴⁷, наводи за драмску алегорију *Три светла дана* да је Брзак Цветићев прозни текст пребацио у форму стиха (симетрични десетерац), те да се не може сматрати аутором. Тај напис је почетак оспоравања Брзаковог рада. Касније ће се јавити напади поводом комедија *Мика љаканџићанџић*, *Паланачке новине* и *Мило за драго*, чак и због пригодне поезије. Свакако да је бурна реакција изазвана поводом премијере његове најизвођеније комедије *Паланачке новине*, утицала да одустане од писања за позориште у периоду од 1884. до 1890. Наиме, техничком омашком изостављено је са премијерног плаката да је комедија рађена по приповеци Н. В. Успенског *Сеоске новине*, коју је Брзак превео и штампао у *Београдском дневнику* годину дана пре премијере. Иако је касније та техничка омашка исправљена, непријатељски (и идеолошки) настројена критика наставила је да му спочитава тобожњу крађу. Чак и поводом објављивања засебног издања ове приповетке 1890. анонимни рецензент у *Домовини* пише: „Хвала преводиоцу што ће шира читалачка публика, која буде прочи-

---

⁴⁷*Истџок*, народни календар са сликама. Београд, 1879–1880.

тала ову причу, моћи да види колико су дугачки прсти витеза 'Св. Саве V степена' г. Драгомира Брзака.“ (*Домовина*, 1890, 83). У највећој мери критике су биле инспирисане политичким разлозима и објављиване у *Виделу*, наклоњеном напредњацима, и неретко потписане псеудонимима. Међу противницима посебно се истицао Светолик Јакшић, дипломатски чиновник и новинар, потписиван псеудонимом Наггу. Стога је једном приликом Брзак учествовао у јавној полемици, одговоривши на све оптужбе у *Одјеку*, листу радикала, 1891. Оспоравања су ишла дотле да је један критичар (*Мизарџем*, Влада Милојевић) свој чланак насловио *Њему је моџика лек* (*Видело*, 1890, 26).

Остаје отворено питање зашто је Милораду Поповићу Шапчанину, такође присталици династије Обреновић, признавано ауторство комедије коју је написао по Пушкиновој приповеци *Госпођица као сељанка*, када се недвосмислено ради о драматизацији, а Брзаку оспоровано ауторство због посезања за одређеним темама и мотивима? С обзиром на то да комедија *Паланачке новине* није сачувана (или није још пронађена), не може се упоређивањем Брзакове комедије и превода приповетке *Сеоске новине* утврдити степен ауторства. Било је касније и афирмативних критика и то поводом комедије *Мило за драго*. У највишој премијере непотписани критичар у нападима на Брзаково дело види неуметничке разлоге. Уједно му замера због посезања за туђим идејама јер „уме сам створити и боље и лепше“ (*Мале новине*, 1891, 75). Касније ће у истом листу уследити значајан обрт по питању оригиналности. Читаоци се упознају с немачком верзијом, односно прерадом Брзакове комедије *Мило за драго* под насловом

Die diplomatın (Мале новине, 1896). Међутим, у *Виделу* се раније појавила и једна прилично афирмативна критика коју је потписао тада утицајни критичар Тодор Стефановић Виловски. Извештавајући о успешној премијери комедије *Мика њраќићиканџи*, Виловски пише да је реч о „ориђиналном комаду“ насталом „по туђој теми“. Избегавајући неосновану расправу о питању ауторства, Виловски, иако уочава извесне драматуршке слабости, очекује да Брзак буде достојни наследник Косте Трифковића (1883, 58). Касније и Павле Поповић подсећа управе позоришта у Београду и Новом Саду на уметничку вредност комедија *Мило за драго*, *Паланачке новине*, *Мика њраќићиканџи* и *Колера*, које би се морале поново наћи на репертоару (*Позоришће*, 1899, 19). Веома похвално о Брзаковим драмама писао је и Боривоје Стојковић у својој *Историји српског њозоришћа*, оцењујући да Брзакове комедије „не заостају у већој мери ни по садржају, ни по вредности, од малих Трифковићевих шала.“ (1978: 367). Такође и Стојковић указује да је Брзак био „извесна жртва немара и брзоплетости књижевне критике“ (1978: 367).

У годинама након смрти, током 20. века, на репертоару националног, али и путујућих позоришта одржала се само комедија *Ђидо*, која је штампана у различитим издањима. Други књижевни рад Драгомира Брзака (драме, приповетке, поезија) остао је занемарен, скрајнут и заборављен. Значајно је да се 1980. појавило фототипско издање вишеструко занимљивог путописа *Са Авале на Босфор*, а такође у прошлом колу Драмске баштине Сремчева и Брзакова обрада *Ивкове славе* (2011).

доскочице, хумористичка поређења нису последица ситуационог развоја, већ концепције карактера. У драмама је театрализовао националну борбу за ослобођење и уједињење, издајства, изневерене наде, националне идеале (*Три светла дана*), затим проблем васпитања, коцке, размажености, пропадања угледних породица (*Жрџива*), а у комедијама савремени београдски живот, брачне несугласице (*Олуја*), преваранте, помодаре, каријеристе, модерне облике провадацисања (*Мика њрактџиканџи*), затим и племићки живот, склапања политичких бракова (*Мило за драго*).

2.0. Већ први Брзаков драмски текст, алегорија са певањем и сликама *Три светла дана* (1879), писан у сарадњи са истакнутим глумцем и аутором неколико запажених историјских драма (*Немања*) Милошем Цветићем, отворио је питање оригиналности његових дела. Познати критичар часописа *Истиок* Хаим Давичо писао је да је Цветић „у својој скромности позвао г. Брзака у помоћ за прераду везаног говора“ (*Истиок*, 1879, 75). Брзак ни после скоро две деценије није заборавио да пребаци Давичу за ову неправду (*Одјек*, 1891, 78/79). Идеја, тема, извесно је потекла до Цветића, али је очито Брзаково ауторство у стварању поетске визије, стилу, језику, као и у драмској композицији, те је његово коауторство пресудније и значајније од Цветићевог, који је режирао представу. Осим тога, испод наслова први је потписан Брзак у аутографу. *Три светла дана* театрализују кључне моменте из Српско-турског рата 1876. Симетричан римован десетерац открива песника несумњивог дара који успева да поетску визију подреди драмском дијалогу, ситуацији причања, не оптерећујући га

сложеном метафориком. Романтичарски интонирана драма о ослобођењу Србије, нуспесима, издаји, изневереним очекивањима, жртвама, надама у национално уједињење, али и херојским подвизима, имала је само једну репризу. Драмска алегорија, лишена класичне радње, ослања се на античко наслеђе (издвојен трагички лик, хор и корифеј), сведена је на ситуацију причања о догађајима (рат) и визијама о борби за слободу. Нема развоја карактера, сукоба, док је за драмску напетост пресудан утицај спољне радње (епски театрализоване извештаји вила о победама, стању на ратишту). Утицај романтичарске поезике препознаје се у избору, концепцији хоровође (митолошко биће), месту и времену радње (загробни свет). Јунак драме је Илићев дух, односно Михаило Илић (1845–1876), мајор друге ужичке бригаде који је херојски погинуо у борби против Турака на Јавору 24. августа 1876. Радња актуализује и проблематизује питање неслоге балканских народа, борбе и истрајности за ослобођење након погибије, јунаштва мајора Илића. Театрализована је перспектива оностраног да би се јаче истакао смисао жртвовања и рата за ослобођење. Виле су спона између света живих и мртвих, односно света мртвих хероја и српских бораца, подвизника који настављају борбу за ослобођење од турске власти. Радња почиње 1877. након првог рата с Турцима, окупљањем вила на јаворском разбојишту. Теше душу погинулог јунака, чији дух очајан лута, жалећи погинуле саборце. Виле желе да покажу како жртве нису биле узалудне и како Илићев подвиг има смисла и представља путоказ преживелима и онима који ће доћи да наставе борбу за

слободу Србије (предсказање коначне победе). Апотеоза књазу Милошу и кнезу Михаилу у катарзичном расплету (без помињања Карађорђа) очекивана је с обзиром на политичке, идеолошке острашћености. Преовладавају уобичајени топоси романтичарске поезије: освета, слобода, борба, кости и стене, вековна страдања „раје“, незаинтересованост Европе, витештво, освета Косова. Препознатљив је утицај Ђуре Јакшића (*Јевроји*), поготово у делу коментарисања уздржаности Европе, којој је интерес да Србија остане под турском влашћу. Вила хороваћа, персонификација мајке Србије, шаље друге виле у свет живих да присуствују новом рату и извести о исходу. Драмска напетост се укида прорицањем сигурне победе српске војске, па се радња управља ка катарзичном величању победа, ослобођења од турске власти у војном, државном смислу, али и у културолошком (развијање просвете, науке, српске привреде). Утицај Ђуре Јакшића се препознаје не само у избору стиха, ритмичном припеву до цезуре, већ и у лексици, родољубивој реторици, мотивској залихи и у експресивној интонацији.

Поред значајног удела у писању најпопуларнијег фолклорног комада са певањем, вредан пажње је и Брзаков покушај стварања грађанске драме (*Жртва*). Неуспех на конкурс Матице српске (у првој, несачуваној, редакцији, вероватно под насловом *Ујка*), обесхрабрио га је да текст понуди позоришту. Иначе, на конкурс Матице српске награду није добила ни комедија *Ђидо*, што Брзак узгред спочитава рецензенту Јовану Грчићу: „Два пута сам пропао с мојим радовима у Књижевном одељењу матичином

(први пут с *Бидом* који се још и дан данас с успехом свуда приказује, и сада – са *Жрџвом*).“ (Грчић, 1923: 65).

У драми *Жрџва* Брзак тематско-мотивски следи линију француских драматичара 19. века, зачетника модерне, грађанске драме (Ежен Скриб, Викторијан Сарду, Александар Дима Син): расап грађанске породице, сукоб очева и синова, новчане кризе, мелодрамске опозиције, проблематизовање моралних, патријархалних вредности, неочекивани преокрет ка срећном, сентименталистички стилизованом расплету. Брзак такође театрализује сукоб новог и старог времена, значај васпитања и строгиости, последице размажености, распуштености младих, пропадање породице, урушавање патријархалног морала. Ишчекујући да се са дугогодишњег школовања из иностранства врате сестрићи и сестричине, Марко, богат београдски трговац, идеалистички пројектује судбину младих (ко ће се од младиха којим послом бавити на имању, како ће се удати девојке). Марко замишља старовременску патријархалну заједницу, одбијајући примедбе, критичка запажања свог пријатеља, трговца Вељка, који познаје ново доба, живот, жеље младих. Препустивши сву власт над богатством сестрићима и сестричинама, доживљава судбину сличну краљу Лиру да деца не исказују поштовање, нарочито не према његовом слуги Јовану, немилице троше новац, госте своје пријатеље, коцкају се, и на крају фалсификују менице, што доводи до потпуног губитка. Напослетку, кришом напуштају његов дом, поневши са собом нешто преостала новца. Театрализује се архетипски мотив покајног блудног сина, овде рашчлањен на сестриће, делом и на две сестричине, које

такође неумереним трошењем, монденским прохтевима (намештај, разноврсна богата тоалета, клавир, гувернанта), доприносе општој распусности, бахатости. Психолошки је нијансирана субјективистичка перцепција Марка, нарочито изражена толерантношћу, болећивошћу према деци покојне сестре (нема своју децу), упркос спорадичним упозорењима на погубност понашања Стевана, Ивана, Милке, Зорке и Јелке. Одбијање да се суочи са чињеницом да деца ни не помишљају да се уклопе у његове идилистичке патријархалне назоре, да немилице троше, ништа не раде, банче по кафанама, основа је трагичке грешке јунака. Тек беда, сиромаштво у које су запали, уз претњу затвором (Марко је признао фалсификовање менице), тргне младиће и девојке. Из епског извештаја (писмо) са знаје се да су после изненадног бега из Београда, вишемесечне патње, гладовања, прегорног рада отворили васпитни завод за децу. Опште праштање и измирење сасвим је у стилу тадашње жанровске профилизације грађанске драме. Нападна је дидактика разрешења односа Марка према сестрићима – присвајање кривице, самооптуживање да их је својом љубављу и великодушјем гурнуо у пропаст. Такође, и однос слуге Јована и Марка идилистички је структуриран (Јован након пропасти издржава Марка од новца који је зарадио у његовој служби). Експозиција се протеже на цео први чин, с тим што се у укрштају тачки гледишта ликова (сестрићи, сестричине и ујак), сигнализира заматак проблемске ситуације заплета, која је остала драмски неразвијена, нарочито од трећег чина.

2.1. У комедији Брзак следи Трифковићеу поезику у жанровском профилисању (комедија ситуације), латентној сатири у концепцији карактера, избору ситуација неспоразума, априорног закључивања, реалистичкој конструкцији ситуационих односа, у тематици свакодневног београдског живота (безазлени неспоразуми, откривања наличја морала). То нарочито важи за комедију *Мика йракийиканій* (1883). Драмска фокализација (избор делова приче) проблематизује форму једночинке која је подељена на два места радње, те *йромена* сигнализира други чин у развоју нове ситуације, појави нових ликова, тематици. Другим речима, једночинка је строго одређена јединством места и времена и згуснутом радњом, али овде је управо разграђена променом места и мањим временским распонном. Први део је статичнији, динамизован живим причањем Мике, комичком напеташћу; јер Јован Перић, власник агенције за посредовање, запошљавање, жури да напусти канцеларију, а Мика га својим животописом задржава, да би тек на крају рекао да тражи девојку за женидбу. Други део, односно *йромена*, сведена је на ситуацију забуне, априорног закључивања, јер госпођа Јелена Милић мисли да је на разговор/пробу дошао нови кандидат за ћирицу (слугу), док је Мика убеђен да пред собом има потенцијалну младу код које га је упутио Перић. Експозиција је директна, отворена Перићевим монологом и на моменте метатеатралном располућеношћу лика (обраћање публици, прекорачење рампе) театрализује амбијент радње (београдска средина, свакодневно-просечно, препознатљиво). Нада да би му полиција могла помоћи уколико

би све незапослене слала код њега, актуализује, као што су то и други комедиографи чинили (Глишић, *Подвала*), проблем скитница, незапослених, нерадника и преваранта. У Перићевом метатеатралном монологу сатирички је истакнут важан мотив зеленашења (карикатурални портрет Цинцарина ћир Ђорђа).

Покретачки моменат забуне реалистички је театрализован монтажним поступком укрштаја ситуационих нивоа. Катица, собарица начелниковице Јелене Милић, моли Перића да им прибави новог, али поузданог ћирицу и уједно открива да су јој претходне слуге у неком облику биле блиске, а узгред преноси да и газдарица воли да флертује с отменим младићима, распаљујући љубомору свог мужа. Катица, сходно знаковном систему комуникације (знак знака) карактеристичном за патријархалну културу, очекује да јој Перић, бирајући ћирицу, уједно нађе и младожењу. Ужурбаност Перића да што пре стигне на лицитацију преклапа се монтажним поступком са изненадним доласком Мике и опширним приповедањем о тешком детињству, друштвеном успеху (од сирочета до богатог наследника на положају). Пикарски конципирано приповедање комички се динамизује Перићевим упадицама, комичким понављањима и априорним закључцима (мисли да је Мика ту због посла). Сваки пут кад Мика наведе ново занимање којим је овладао, Перић прелистава свој тефтер не би ли пронашао ко потражује тај радни профил. Други део (чин) театрализује класичну ситуацију априорног закључивања, у тематском распону љубавних односа, проблема брачног неверства, љубоморе, помодности и неизбежног

тока модернизације београдског друштва. Не прочитавши Перићево писмо које је донето, госпођа Јелена ставља Мику на пробу, као потенцијалног слугу (фризирање, познавање модних журнала), док Мика настоји свим начинима да се прилагоди, из његове перспективе, noblichној брачној провери. Тиме се уједно театрализује Микина способност да се снађе у свакој ситуацији, па и фризирање тумачи као део флерта. Извесна патетичност, театралност удварања, одговара с једне стране књишкој, романтичарској конвенцији и оновременској осећајности, култури општења вишег/богатијег друштвеног слоја. Измештање угла театрализације, односно померањем унутрашњег драмског фокуса (у тренутку кад Мика клекне и непосредно изрази љубав, на вратима се појави муж, Милић) подиже комичку напетост. Потом се напетост градира последичним ситуационим аранжманом априорних закључака (Мика мисли да је дошао други потенцијални просац, а муж да се коначно уверио у женину неверност). У расплету (не)очекивано одступа и од комедиографске конвенције најаве венчања. Када се забуна разреши Мика и Катица се уз гнушање, подсмех удаљавају једно од другог (Мика схвати да га је Перић послао собарици Катици, а Катица да је Мика практикант потенцијални просац).

Сличан комедиографски поступак употребио је и у комедији *Олуја* (1899), која не нарушава форму једночинке. Радња је заснована на водвиљској ситуацији забуне услед мрака због олује, односно на ситуацији у квадрату (брачни пар и потенцијално брачни пар). Госпођа Пола Светић и удовица Мица, кирајдика, која станује у Светићевом стану,

услед грмљавине, страха од мрака (ветар угасио свеће) затекну се у наручју другог мушкарца (удовицу загрли госпођин муж Светић, а газдарица побегне у собу удовичиног потенцијалног младожење, кирајџије Арсе). Комичка напетост кулминира након априорног закључка о неверству, покушајем мушкараца да се разрачунају, док се сукоб сам од себе не распрши. Конвенција најаве венчања овде је доведена у питање базичном ситуацијом забуне. Након разрешења, сходно реалистичкој мотивацији, одложена је изјава љубави због узрујаности ликова, те је најавна венчања неизвесна, отворена. Тематизује се брачни живот, стереотипи о мушко женским односима (жеља жена да привежу за себе мужеве и потреба мужева за слободом, кафанским друштвом), страховима (од смрти, грмљавине), затим стереотипна оговарања комшилука, туђих брачних живота, домаћинства, жена (неуредност, одевање, спремање јела). У обе комедије Брзак користи проверен комички монтажни поступак – измештање унутрашње фокализације у правцу другог лика, из чије се тачке гледишта процењује ситуација и спајање ситуационих низова. У тренутку кад Мика клекне пред Јеленом, појави се њен муж (*Мика йракџиканџи*), такође и овде кад се Мица затекла у наручју Светића из собе излазе Арса и Пола Светић. Жестока међусобна свађа, огољује суревњивост ликова, љубомору, те се семантика наслова потврђује радњом – изненадно избијање великог сукоба/свађе, потом нагло смиривање (разведравање).

У дужој комедији од пет чинова *Мило за драго* (1891) Брзак мистификује преузимање теме, наводећи да је про-

тотекст немачка новела, не откривши ни наслов ни аутора. Међутим, тематски тип заплета, као и фабула недвосмислено припада комедиографској традицији. Заплет комедије театрализован је по обрасцу комедија француског писца Пјера де Маривоа (1688–1763), који је са своје стране усавршио модел замене улога преузет из античке и ренесансне комедије. Реч је о устаљеном сижеу Маривоових комедија, најпрепознатљивијем по гласовитој *Игра љубави и случаја* (1730). Наиме, театрализује се замена одела и улога између господара и слуга у намери да из непосредне близине упознају будућег супружника. Основа комичке забуне театрализована је монтажним поступком – на исту идеју долазе и младић и девојка, те се слуге нађу у улози господара и заљубљују се, као и „слуге“, који, не знајући за улогу друге стране, очајавају што је таква љубав, услед друштвених конвенција, немогућа. Код Брзака, истоветна је ситуација у квадрату, изузев што су ликови из аристократског, владарског слоја. Најпре принцеза Маргарита, суочена са чињеницом да је кнез, њен отац, спремио политички брак са херцегом од Бермингена, односно његовим сином Артенбургом, одлучи да искористи околност да њена дворска дама и пријатељица бароница Маргарита личи на њу, и замене улоге. Током радње откриће се да је на исту замисао дошао и Артенбург, па у бањи Берген, месту сусрета, упознавања, представља свог ађутанта Пергена као принца престолонаследника. Принцеза Маргарита жели да иза идентитета баронице Маргарите несметано посматра потенцијалног мужа и донесе одлуку. Основа пројекције радње заплета, што се театрализује ситуацијом причања, јесте лажни извештај Маргаритине поверенице,

која јој је дала фотографију ађутанта, представивши га као принца (информација епски театризована дијалогом принцезе и грофице у првом чину). Заплет се доследно развија из принцезине позиције/тачке гледишта, те се стога делимично наслућује да су принц и ађутант такође заменили улоге. Комичка напетост ипак се не гради на том ограниченом, суздржаном (не)знању читалаца/гледалаца, већ на ишчекивању одлуке принцезе. Наиме, принцеза је готово од првог сусрета, гледајући ађутанта Пергена у улози принца, решена да се супротстави свом оцу, не пристане на брак, али притом не наређује повратак кући, већ се све више упушта у флерт са Артенбургом. Сви ликови су у заблуди, налазе се пред проблемском ситуацијом, свесни да се романса мора прекинути, не знајући да препрека није друштвени положај. Брзак је нарочито водио рачуна о психолошкој мотивацији и каузалности радње, те заплет, иако комедиографски конструисан, не обилује комички алогичким ситуацијама. Вербални хумор није драматуршки везан за ситуације, већ је сведен на фразеологију узвишеног стила, перцепције аристократа. Комика се заснива пре свега на конструкцији радње, ситуационом аранжману, делом и на сентименталним реакцијама ликова и патетичној реторици. Иако се театризују инострани дворови, недвосмислене су алузије на српски двор (мала кнежевина Хелменштајн-Хохенбург, окружена непријатељима, притиснута великим силама, а нарочита је иронија у перцепцији мирног живота у кнежевини кад се има у виду ондашњи бурни друштвени и политички живот у краљевини Србији). Утицај романтичарске драме препознаје се у избору фабуле и ликова (виши друштвени/племићки слој,

проблем политички инспирисаног брака). Из класичне драме преузима препознатљив комедиографски сиже супротстављање младих старијима по питању женидбе, удаје. Што се тиче технике карактеризације, развоја заплета, мотивације, делимично и концепције ликова приметно је приклањање реалистичкој поетици.

3.0. За разлику од савременика, комедиографа друге половине 19. века (Милан Савић, Мита Калић), Брзак драмске приче не оптерећује дигресијама, већ их своди на најнужније епске чиниоце/кључне податке, уклапајући их у карактере и биографије ликова. Бирају се само они делови драмске приче, релевантни за заплет. Успева да прочисти грађу, пажљиво развије драмску причу, утврди јасну позицију театрализације, која је везана за одређени лик, док извесни проблеми настају у аранжману ситуационог развоја (*Жрџица*, *Олуја*), те потеже за епским монолозима или техником говора *за себе*, која открива намере, мисли лика, такође и учинак скривене радње (извештаји о протеклом времену, поступцима, променама ликова и околности). У комедијама је уочљива тешкоћа да, након препознавања у граничној ситуацији која се директно отвара ка расплету, сажме реакције ликова поентирајућим комичким репликама, те се упушта у разјашњења, објашњења. Бројни интроспективни, рефлексивни монолози, ситуације причања, успоравају комички и драмски ритам (*Мило за драго*, *Жрџица*). Несумњиво оправдана штриховања, ауторизована самим чином извођења, задржана су у основном тексту овог издања.

3.1. Највише драматуршких проблема открива драма *Жрџица*, те се критичке опсервације Јована Грчића не могу

одбацити. Позиција театрализације није усклађена с избором делова драмске приче. Експозиција се протеже на читав први чин. Потом се, без јасно конструисаног сукоба (своди се на утицај спољне радње, епске извештаје ликовва), открива проблем коцке, неумереног трошења, затим удварања Пере, Које и Милана, Стевановим и Ивановим сестрама (интерес, богате миражδικе, провод). Већи временски одсечци требало је да фрагментарно представе пропадање имања, бахатост младих и непромењену реакцију ујака. Без активног, водећег лика, или објекта радње (то би могао бити Марко), заплет је остао недефинисан. С друге стране, у комедијама, драмске ситуације провоцирају спирални и степенести развој, ликови постају жртве сопствених процена (априорна закључивања), те су нагли преокрети условљени и густином времена (*Мика њрактџиканџи*, *Олуја*). Издваја се комедија ситуације *Мило за драџо* у којој се препознају и елементи комедије карактера. Форма драме у драми (игра улога) театрализује подлагање ликова околностима, што је типично за структуру спиралног заплета водвиља. Преузимање идентитета, повремена искакања из улоге статусно подређених ликовва у улози господара (Перген, грофица Маргарита), градира комичку напетост. Нарочито у делу кад се преплету лудистичке радње (забуна због песме посвећене грофици Маргарити, односно принцези Маргарити). Писмо/песма кључно је техничко средство компликовања ситуационих односа, чиме се театрализује неколико кулминативних ситуација кад су ликови близу признања/разоткривања игре. Основна ситуација је структурирана техником комичке ситуа-

ције замке (лик је уверен да се нешто неће десити, да ће превара успети). Принцеза Маргарита постаје жртва сопствене игре тестирања, шпијунирања, неконвенцијалности, те се упушта постепено у неформалан разговор с Артенбургом и заљубљује. У семантици лудичког заплета распознају се и елементи ритуалног заплета (искушење, одрицање од идентитета, адаптација, емоционално сазревање). Кореспонденција, као опробано комичко средство забуне, раније је драматуршки вешто употребљена у комедији *Мика њрактѝиканѝѝ*. Овде цедуља не доводи до неспоразума, већ је чинилац заустављања радње заплета у кулминацији сукоба мужа, начелника Милића и Мике. Након оквирне експозиције, развија се унутрашња експозиција – увођење Мике у заплет. Монолошко приповедање, на граници монодрамске форме, не оптерећује радњу као што је то случај са ситуацијама причања (оговорање) у *Олуји*. У *Олуји* је заплет композицијски заокружен мотивом безразложног страха (приповедање о „чудовишту“, односно псу који се сакрио под кревет).

Стабилна конструкција заплета *Мике њрактѝиканѝѝа* дугује реалистички мотивисаном монтажном поступку, техници комичке антиципације, као и различитим позицијама театрализације (Перићева, Катичина и Микина перспектива). Катица преноси да госпођа начелниковица тражи да слуга/ћирица зна фризирати. Вишак знања обезбеђује супериорну позицију читалаца, гледалаца, чиме се подиже комичка напетост у правцу театрализације исхода (како ће доћи до забуне и разрешења). У том погледу кључно је Перићево обећање да ће првог погодног кандидата за слу-

гу упутити госпођи. Изјавивши начелниковици Јелени Милић да га је упутио Перић, театрализује се укрштај различитих очекивања, перспектива монтажним поступком (Милићки треба такав слуга који је био по отменим кућама, Мики се допадне помодна, префињена домаћица). Брзак је у овој комедији нарочито водио рачуна о социјално психолошкој мотивацији (покондирена, сујетна Милићка изгуби се при ословљавању са „милостива госпођице“), те се одатле реалистички покреће забуна. Међутим, за појашњење радње и смехотворност, као и за извлачење у први план тачке гледишта лика (ток мисли) користи се овештали поступак *ћовор за себе*, као комички коментар. У односу на комедију *Мило за драго*, овде се јаља другачији облик лудизма, односно *ћозорићииа у живоићу* (увлачење другостепене фикције у свет радње). Мика романтичарски инспирираним говором и кретањем, користећи се фикцијом/Ромеоовим репликама изјављује љубав својој „Јулији“. Метатеатрално поигравање поентира се отклоном од класичне поетике комедије (неће да се жени и из разлога што се све комедије завршавају најавом свадбе).

3.2. Обично радњу отвара монолошким исказом или, што је случај у *Жрћви* разговором ликова о чињеницама које су им познате (у маниру подсећања на однос, заједничку прошлост, биографије, склоности). Монолог се затим може јавити и као рекапитулација ситуације, ближе окренут публици (коментар, оцена, допуна).

Дијалози су драмски развијени и основни чиниоци развоја експозиције и заплета. Иако су понегде, нарочито у експозицијама епском техником конструисани (готово не-

посредна управљеност читаоцима/гледаоцима), покрећу ситуације, заплет и откривају карактере. Брзак ипак нема вештину Косте Трифковића или Бранислава Нушића да сажме исказ лика и наговести мисао, намеру, а да при том не сакрије превише. Другим речима, није овладао техником пресупозиције (исказ – коментар – извучен закључак), где се нарочито у експозицијама укрштајем реплика употпуњују подаци (знање читалаца/гледалаца), формирајући целовиту информацију о предрадњи, односима и проблемској ситуацији. Најдаље је у томе отишао у *Олуји*, која са своје стране има друге драматуршке недоследности, мањкавости (недоследна реалистичка мотивација, основна ситуација забуне, априорног закључивања анегдотски сведена и подређена ситуацији причања).

4.0. Уоштено се може констатовати да карактеризација ликова није доследно изнијансирана, те се неретко огољује функција у радњи. Нема оне карактерне сложености, посебности, психолошке продубљености коју ће Нушић донети, што је разумљиво с обзиром на изабран жанр комедије ситуације. У драмама одређена сложеност ликова није драмски театрализована (ситуација се подређује карактеру, а не обрнуто), па се заплет гради на збивању, реакцији ликова, пресудном утицају скривене радње (*Три свейла дана*, *Жрџива*). Биографије ликова нису типски релевантне, индивидуализоване, на шта се посебно осврнуо Јован Грчић (1898: 148). Ликови младих (сестрићи и сестричине) у *Жрџиви* разликују се најпре по функцијама коју имају у радњи, често се семантички стапајући у један лик. Иако је уочљива извесна репрезентативност, недо-

восмислено су њихове биографије осмишљене на стереотипним опозицијама (ново : старо време, млади : стари, добро : зло, бахатост : скромност, штедљивост : расипност, распусност : смерност, себичност : широкогрудост). Упркос томе, Брзак је успео да створи неколико упечатљивих, реалистички репрезентативних ликова у комедијама. Свакако се издваја Мика (*Мика йракѿиканѿи*) својом глагољивошћу, наметљивошћу, концепцијски нарочито као полицијски службеник који успева да се издигне с друштвеног дна без формалног образовања, обављајући разноврсне послове (терзијски калфа, покућар, учитељ играња, немачког језика, цитре, слуга код конзула). Очито пародирање типа полицајца (образовно, карактерно, интелектуално), нарочито истицање његове покондирености (разбацивање фразема француског и немачког језика) и театралне сентименталности (одушевљење оперетама, озбиљном музиком, распеваност и разиграност на сцени), наговестило је обогаћивање спектра ликова у српској комедиографији, али стога и не треба да чуди што ова комедија није имала више извођење и поред веома повољних критика.⁴⁸ Једновремено је сатирички театрализован образовно неутемељен друштвени успех, стицање звања преко утицајних познанаства/веза (на препоруку конзула код кога је служио, министар га поставио за практиканта полиције). Није безазлена хумористичко-сатиричка театрализација у делу

---

⁴⁸ Комедија Милована Глишићева *Подвала* скинута је с репетоара Народног позоришта 1883. због исмевања полицијског помоћника Петка и потом претрпела знатније измене.

кад се открије да је Мика у ствари практикант полиције, будући управник кварта. Наследивши имање од омраженог стрица, настоји да нађе себи жену од угледа, али при том радну, и потом испада комичан у сурету са обичним, свакодневним околностима. Априорно закључивање је чест комедиографски поступак којим се театрализује непромишљеност, глупост, неупућеност лика, нарочито представника полиције. Такав систем мишљења одликује Нушићевог Јеротија (*Сумњиво лице*), као и капетана Пантелију Тодора Љ. Поповића (*Кајеџан Панијелијина њосла*).

Иако је реч о комедијама ситуације, главни ликови нису једнодимензионални, сведени само на драмску функцију. Техника карактеризације полази од устаљених комичких типова интриганта, повереника, сметењака, строгог оца, љубавника, преваранта итд. Брзак је нарочиту пажњу поклањао женским ликовима (нијансирање психолошких стања, сложена емоционалност, извесна предвидљивост). Позиционирање ликова у ситуационом квадрату води рачуна да се донекле удаљи од стереотипне карактеризације. Главна јунакиња комедије *Мило за драго* принцеза Маргарита концепијски је блиска типу интриганта, с том разликом што је њена сплетка/игра покушај одбране од патријархалне културе где се жене, девојке беспоговорно покоравају вољи мушкарца. Насупрот њој, принц Артенбург припада типу младог љубавника, идеалисте, који глумом настоји да прикрије своју осећајност и идеализам. Перген и грофица Маргарита сродни су типовима повереника и сметењака, чиме се одржава комичка напетост (ишчекивање када ће се нехотице демаскирати услед стра-

ха од терета улоге). Разлика између грофице и ађутанта чита је у психолошкој мотивацији. Наиме, супротно реалистичкој мотивацији, ађутант је срамежљив, несналажљив, поводљив, што је у супротности с његовим положајем. Кад је реч о женским ликовима и у Брзаковим драмама присутна је хумористичко-сатиричка театрализација типова покондирених жена, каћиперки, алапача. Посебно се издваја тип покондирене тикве Јелене Милић (*Мика йракѿшканиѿ*) који је Брзак драматуршки илустративније обрадио (није главни лик), осавременио (грађанка, еротски отворенија) и учинио репрезентативнијом (наклоњена младићима, сујетна, прати моду, оптерећена отменошћу).

5.0. Драме Драгомира Брзака потврђују да се пред савременим критичарима, историчарима књижевности, појављује један писац на чије дело се мора рачунати иако није реч нити о репрезентативном избору, нити о писцу замашне имагинације попут Косте Трифковића, Бранислава Нушића. Већ поређење с комедијама Милована Глишића, Милана Савића, Илије Вукићевића, Брзакове драме, укључујући и комедију *Ђидо*, могу лако издржати. Зато се може очекивати да ће у будућности дело Драгомира Брзака заинтересовати књижевне историчаре, нарочито театрологе.

КРИТИЧКЕ НАПОМЕНЕ

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

Објављивање варијанти драма омогућава боље сагледавање стваралачке поетике. У коначној редакцији коју би, да је био у прилици, Брзак приредио, може се само нагађати да ли би и у којем обиму варијанте ушле у штампано издање. Интервенције редитеља (штриховања, ретка дописивања) указују на извесни степен ауторизације самим чином извођења, које би аутор касније могао да прихвати или одбаци. Поређење се једино може извести на основу рукописа и штампане верзије комедије *Мика њрактџиканић* (премијерно изведена 1883, а штампана 1884), где се јасно на основу одломака види да није усвајао одређене измене (штриховања, облик речи, синтагме). Можда јесте неке друге, али се не може утврдити с обзиром да није сачувана цела едиција *Библиошке за зрочи*.

Упоредивањем рукописа Брзакових писама и текстова драма утврђено је да су *Три свейла дана*, *Мило за драго* и *Олуја* аутографи, док су комедија *Мика њрактџиканић* и драма *Жрџива* ауторизовани апографи (текстови писани туђом руком под контролом аутора). За драму *Жрџива* с поузданошћу се може тврдити да се ради о ауторизованом

апографу на основу Брзаковог сведочења у писму упућеном Јовану Грчићу где га моли да му се рукопис врати након неуспеха на Матичином конкурс. С друге стране, за апограф *Мике ѱраќѣиканиѣа* може се рећи да се ради у најгорем случају о пасивној ауторизацији преписа. С обзиром на то да су поједине интервенције у тексту Брзакове, пре се може претпоставити да је и овде у питању ауторизован препис.

Анализа рукописа писама и текстова драма морала је бити веома прецизна будући да је, о чему сведочи преписка с познатим издавачем Кисићем, Брзак многе своје текстове давао својим подређеним чиновницима (углавном писарима) на препис. Иако је приметна извесна разлика у писању одређених гласова, недвосмислено су у рукопису препознате одређене константе (карактеристичан начин писања појединих слова *д, в, иѣ, ѣ, к*). Специфичност ортографије очитује се и у писању великог слова *А*, које Брзак пише као мало, али у већем формату.

Већина интервенција у текстовима драма потиче од Брзака. У препису комедије *Мика ѱраќѣиканиѣ* Брзак је мењао поједине облике речи, чак и у дидаскалијама. Штриховања, нарочито у комедији *Мило за драго* извесно потичу од редитеља представа и, с обзиром на ауторитет писаца тог периода, морала су проћи неке облике ауторизације.

Како нису у питању редакције драма, већ варијанте, односно интервенције које се тичу појединих лексичких и драматуршких решења (штриховања су квантитативно највећа), избегнуто је да се у посебном делу, односно апарату издања доносе варијанте. Једно што би формат из-

дања *Драмске башићине* додатно отежавао читаоцу враћање на основни текст, друго што се употребом фуснота добија извесна прегледност, те читалац може одмах да упореди шта се одређеном варијантом речи, синтагме, реплике, сцене добило или изгубило. Такав начин, међутим, може бити и донекле оптерећујући кад се погледају комедије *Мило за драžo* или *Олуја*, где има преко сто напомена, за разлику од драме *Жрџива* с вишеструко мањим бројем фуснота. Заузет је исти принцип за све текстове, те стога није дошло до одступања. Такође, да су варијанте донете у засебном одељку, неопходно би било контекстуализовати сваку интервенцију, те би се на тај начин беспотребно добило на обиму издања, а делом би се и отежало сналажење читалаца. Овај други принцип унеколико је погоднији приликом приређивања приповедних дела, као и драма у стиху.

Уважене су ауторске интервенције, али штриховања за која се није могло поуздано утврдити од кога потичу стављена су у угласту заграду и задржана у основном тексту. Такође, нису узета у обзир ни дописивања туђом руком. Наводе се зато у напоменама јер нису могла бити извршена без знања аутора. У 19. веку драмски писци су активније учествовали у припремању представа и имали већа права на своје текстове него што је то случај од средине 20. века.

Штриховањима се претежно добијало на сажимању драмског времена, бржем развоју радње, а у ређим случајевима интервенције имају супротан учинак. Могао се у том погледу заузети естетски критеријум (скраћивања, дораде, несумњиво су допринела квалитету дела), као и књи-

жевно-историјски и театролошки критеријум (само је те штриховане облике Брзакових драма публика могла да упозна), али би се тиме изневерила ауторова воља. Зато је у фуснотама наглашено напоменом *прецртано* да се ради о ауторском скраћивању, а напоменом *иштриховано* да је реч о туђем уплитању у текст (такође прецртавању, скраћивању), које је пасивно ауторизовано извођењем. Тако је у препису комедије *Мика йрактйшканйй* прецртана и подвучена испод реч полиција у синтагми „практикант полиције“, а нешто касније и реплика (позивање на практикантску службу у полицији). У издању *Трџовачке иштам-йарије* Брзак је сачувао пун назив занимања. Изузетак је направљен само у овом случају (обележен угластим заградама у основном тексту) с обзиром на ауторизован текст и с обзиром на то да је остало отворено питање о поништеном прецртавању.

Занимљиве су за проучавање варијанте настале Брзаковом руком, које задиру у текст дидаскалија (промена глаголских облика, конгруенција, замена једне речи другом), што је суштински ирелевантно за инсценију.

ПРАВОПИС

Правописно осавремењивање не задире у фонетски склоп речи изворника, нијансира нека одступања од савременог правописа и важи за све драмске текстове у овом критичком издању. За разлику од појединих писаца 19. века Брзак је добро познавао граматичку норму, те се не затичу веће разлике, изузев у појединим случајевима обележавања зависних реченица, негације, спојеног и растављеног писања прилога, као и недоследне употребе гласа *x*.

У рукописној грађи (аутографи и апографи) уочљиве су идентичне граматичке и лексичке особености, што је још један доказ у прилог тврдњи да су и преписи рађени верно, односно да је реч о ауторизованим апографима *Мике Ыраќѣиканѣа* и *Жрѣѣве*. Сходно правописној традицији 19. века и Брзак је доследно употребљавао запету испред везника *да* у зависним реченицама. Модалне речи ретко је одвајао запетом (дакле). Ретко је користио апостроф да обележи изостанак појединих гласова. Чак у појединим случајевима (*Мика Ыраќѣиканѣ*) ликови унутар једне реплике користе поред граматички нормираног и неправилан облик аориста помоћног глагола бити (би'). Зато се у тим случајевима постојеће стање у тексту чува стављањем апострофа. Сажимање вокалске скупине (*ао*) углавном није обележена, а ако јесу, Брзак је користио апостроф (*з'о*). Такође недоследна употреба гласа *x* запажа се и у облику именице хлеб у свим рукописима, с понеким изузецима у драми *Жрѣѣва*. Специфично је и писање именице Калемегдан (*Калијмегдан*) или радни глаголски придев глагола варати (*варкао*), такође и глаголски прилог садашњи гла-

гола певати (*йевукајући*), што је остављено и у овом издању. Измене се тичу интерпункције која није у складу са савременом нормом. Реч је најпре о обележавању вокатива, зависних реченица зарезима и испуштених гласова апострофима (је л', ма'нит). У свим текстовима/рукописима преламање речи на крају реда обележава зарезом. Извесни проблем тицао се писања/употребе црте, која у неким случајевима значи паузу у говору, застајкивање, али и прекидање говора лика, а такође и као граматички знак наглашавања. Овде је сачувана црта као семантичко-интонациони знак паузе и прекида говора лика, али је избегнута у свим случајевима, где је било могуће, са значењем одвајања, наглашавања речи или синтагме. Прекидање говора лика Брзак обележава двема кратким цртама, што је остављено у овом издању. Измене се тичу обележавања краћих пауза у говору, где Брзак користи претежно четири, пет тачака. Овде су ти случајеви обележени трима тачкама. Приређивачке интервенције обухватају и обележавање негације, поштовање правила о спојеном писању прилошких речи и речца (*најројив*). Недоследно је писање великог почетног слова именице Бог. Такође је мимо норме и писање великог почетног слова у облицима властитих именица, што нарочито важи за рукопис драме *Три светла дана* (*Турци*). Тачку ставља након редног римског броја, након ознаке чинова, навођења ликова пре појаве. У складу са савременом нормом обележене су (транскрибоване) реплике. У рукописима у линеарном поретку писане су реплике, с тим што се нису двотачком одвајале од лика који говори.

Уочене су и грешке у попису појава. Има случајева у драмама (*Мило за драžo*, *Жрџива*) да улазак, излазак ликова са сцене није графички одељен и облежен појавом, те је овде исправљено.

ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ

Аутограф драме *Три светла дана*, писан црним мастилом на обичном папиру великих правоугаоних линија и димензија 32 x 21 cm, има 28 нумерисаних страница. У рукопису нема пуно интервенција/варијанти. Углавном се тичу покушаја да се заменом (прецртавањем, дописивањем) стихова дође до бољих поетичких решења, у чему се углавном и успевало. Нарочито то важи за завршетак драме, где су уместо завршних стихова (од 650 до 660) уметнута двадесет два стиха (од 650 до 672). Брзак није обележавао број стихова, те је то учињено у овом издању. Сачувано је писање великог почетног слова у насловљавању слика (*Дан Први*), као стилска одлика, што је такође учињено и у облицима речи из поштовања. Текст је писан на средини листа. Текст дидакалија је стављен у заграду и подвучен. Имена ликова су на средини, изнад реплике и такође подвучена. Облик именице *кор*, замењен је српским обликом хор. Не може се са сигурношћу тврдити да су сва дописивања/интервенције Брзакова, али стилски не одударaju од целокупног дела. Могуће је да их је Брзак другоме диктирао или, с обзиром да се ради о брзопису, да су дописиване током проба на неравној површини. У правопис је задирано у случајевима писања великог почетног слова (*Турици*), обележавања вокатива, стављања апострофа код испуштених гласова (што је стилска одлика, условљено и метром, а не незнањем аутора) и циркумфлекса код сажимања вокалских скупина (*ао*). Прилог овамо редовно је писан *амо*, што је овде обележено апострофом. Неретко је изостављен глас *х* (*ладан*), као и средишњи глас (*йоййецийе, йоздравййе*) и завршни глас (*зайливайй, настйивий*), што је у тексту реплика обележено апострофом.

Олуја, Архив Народног позоришта, Београд, инв. бр. 902.

в) Подаци о извођењима:

Три светила дана, алегорија у три слике с певањем.

Д. Брзак и М. Цветић. Режија. М: Цветић.

Музика: Даворин Јенко и Драгутин Чижек.

Премијера: 19. 6. 1879. Реприза: 20. 6. 1879.

Мика њрактѝиканѝи, комедија у једном чину.

Редитељи: Тоша Јовановић, М. Гавриловић (1896).

Премијера: 29. 3. 1883. Репризе: 4. 3. 1883. и 8. 6. 1896.

Мило за драго, комедија у пет чинова.

Редитељи: Тоша Јовановић, М. Цветић (1900).

Премијера: 4. 4. 1891. Репризе: 8. 1. 1900. 13. 1. 1900.

Олуја, комедија у једном чину.

Редитељ: М. Цветић.

Премијера: 20. 5. 1899. Реприза: 8. 6. 1899.

ПОПИС ИЛУСТРАЦИЈА

Фотографија Драгомира Брзака.

Факсимил странице рукописа *Три свейла дана*.

Групна фотографија (Тоша Јовановић, Марко Суботић, Базађан, Брзак и Јокса Јоксић).

РЕЧНИК

(Мање познате речи, наслови дела,
страни облици речи, фразеологизми)

вај – вапај

ѓредом – успут, узгред

лафeyи – постоље на којем стоји топовска цев

лоиши – липтати, јако шикљати

ирибуи (л. tributum) – порез, дажбина, данак који плаћа
побеђени победиоцу

цевердар (турц.) – цефердар – дуга пушка украшена се-
дефом и драгуљима

цебана (турц.) – прах и олово, муниција

ЛИТЕРАТУРА

- Аноним.** *Једна новина.* Мале новине, бр. 75: 1891.
- Аноним.** *Из књижевности.* Домовина, бр. 83: Београд, 1896.
- Аноним.** *Die diplomatin. Lustspiel in 5 akten von Dragomir Brzak.* Мале новине, бр. 23: Београд, 1896.
- Аноним.** *25 годишњица једног српског књижевника.* Глас Црногорца, бр. 8: Цетиње, 1897.
- Аноним.** *Ческићка.* Виенац, бр. 18: Загреб, 1897.
- Аноним.** *Веси.* Зора, бр. 4. Мостар, 1897.
- Аноним.** *Двадесетипетогодишњица Драгомира Брзака.* Бранково коло, књ.10: Сремски Карловци, 1898.
- Аноним.** *Олуја, шала у једном чину од Драг. Брзака.* Позоришна хроника. Звезда, бр. 54: Београд, 1899.
- Аноним.** *Олуја, шала у једном чину од Д. Брзака.* Нова Искра, бр. 12: Београд, 1899.
- Аноним.** *Веси.* Позориште, бр. 48: Нови Сад, 1900.
- Аноним.** *Чийуља.* Бранково коло, бр. 10: Сремски Карловци, 1904.
- Аноним.** *Чийуља.* Виенац, бр. 18: Загреб, 1904.
- Аноним.** *Чийуља.* Глас Црногорца, бр. 12: Цетиње, 1904.
- Аноним.** *Чийуља.* Дело, бр. 30: Београд, 1904.
- Аноним.** *Драгомир Брзак, књижевник.* Политика, 7. март: Београд, 1904.
- Аноним.** *Чийуља.* Самоуправа, бр. 54: Београд, 1904.

- Кашиковић**, Никола Т (Сарајлија). *Драгомир Брзак, српски њесник*. Босанска вила, бр 14–15: Сарајево, 1898.
- Ковачевић**, Божидар. *Драгомир Брзак*, Лексикон писаца Југославије. Нови Сад: Матица српска, 1972.
- Максимовић**, Горан. *Памћење и иденитијет*. Ниш: Филозофски факултет, 2011.
- Марјановић**, Петар. *Српски драмски њисци XX стголећа*. Београд: Факултет драмских уметности, 2000.
- Милојевић**, Влада (Мезартим) . *Њему је моѝика лек*. Видело, бр. 26: Београд, 1890.
- Нушић**, Бранислав. *Јанко Веселиновић као ѡзоришни ѡисац и као драмайурѝ*. Политика, 8. јун: Београд, 1936.
- Нушић**, Бранислав. *Из ѡлуѡрошлосѝи*. Београд: Просвета, 2006.
- Петровић**, Живојин. *Реѡерѡар Народноѝ ѡзоришѝа у Беоѝраду 1868–1914*. Београд: МПУС, 1993.
- Петровић**, Милорад. *Анеѝдоѡе из живоѝа српских књижевника*, Београдске новине, бр. 351: Београд, 1917.
- Продановић**, Јаша. *Драгомир Брзак: У комисији, свакојаке слике и ѡриликe из мојеѝ бележника*. бр. 8 Босанска вила: Сарајево, 1902.
- Протокол рођених** 1851–1855. ЗЦМК. Саборна црква, Архив Београда.
- Протокол умрлих** 1895–1905. ЗЦМК. Саборна црква. Архив Београда.
- Поповић**, Павле. *Српски комади у Народноѝ ѡзоришѝу*. Позориште, бр. 3. Нови Сад: 1899.
- Радовањац**, Славица Гароња. *Заборављени ѡриѡведач Драгомир Брзак*. Прича, бр. 21. Београд: 2012.

-
- Раичевић**, Горана. *Драгомир Брзак*. Српски биографски речник. Нови Сад: Матица српска, 2004.
- Савић**, Милан, *Драгомир Брзак, У комисији*. ЛМС, књ. 24, св. 4: Нови Сад, 1902.
- Скерлић**, Јован. *Стеван Сремац – књижевна студија*. Писци и књиге III. Београд: Просвета, 1964.
- Сремац**, Стеван. *Драгомир Брзак*. Правда, бр. 4: Београд, 1904.
- Цветковић**, Сава, В. *Рејерџоар Народног позоришта у Београду 1868–1965*. Београд: МПУС, 1966.
- Шематизам**. Године од 1880. до 1900. Архив Србије: Београд.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије

821.163.41–2

821.163.41.09–2 Брзак Д.

821.163.41:929 Брзак Д.

БРЗАК, Драгомир, 1851–1904

Три светла дана : из рата за ослобођење и независност :
алегорија у једном делу са певањем и сликама / написали
[Драгомир] Брзак и [Милош] Цветић ; приредио Александар
Пејчић. – Београд : Музеј позоришне уметности Србије, 2014
(Београд : Службени гласник). – 94 стр. : илустр. ; 15 см. –
(Библиотека Драмска баштина ; коло 14, књ. 1)

Ауторове слике. – Тираж 300. – О издању Брзакових драма:
стр. 8. – Уводне напомене: стр. 9–11. – Драгомир Брзак
(1852–1904) : живот и рад: стр. 40–76. – Критичке напомене:
стр. 78–85. – Речник : (мање познате речи, наслови дела,
страни облици речи, фразеологизми): стр. 89. – Извори
текстова: стр. 86–87. – Библиографија: стр. 90–93.

ISBN 978–86–80629–71–1

1. Цветић, Милош [аутор], 1845–1905

2. Пејчић, Александар [приређивач, сакупуљач], 1976–
а) Брзак, Драгомир (1851–1904)

COBISS.SR–ID 209088524